

بررسی لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور
۴. تصویر اقتصاد ایران و چشم‌انداز آن در آستانه
تصویب لایحه بودجه ۱۴۰۰

معاونت پژوهش‌های اقتصادی
دفتر: مطالعات اقتصادی

دوره یازدهم – سال اول
شماره ثبت: ۳۰۰
شماره چاپ:
تاریخ چاپ:
کد موضوعی: ۲۲۰
شماره مسلسل: ۱۷۲۹۳
دی ماه ۱۳۹۹

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	چکیده
۲.....	مقدمه
۳.....	۱. وضعیت تولید.....
۷.....	۲. اشتغال و بیکاری.....
۱۰.....	۳. سرمایه‌گذاری و انباشت سرمایه.....
۱۲.....	۴. تورم.....
۱۴.....	۱-۴. عوامل کوتاه‌مدت.....
۱۶.....	۲-۴. عوامل بلندمدت.....
۱۹.....	۳-۴. چشم‌انداز نرخ تورم.....
۲۰.....	۵. وضعیت معیشتی.....
۲۵.....	۶. تجارت خارجی.....
۲۶.....	جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی.....

بررسی لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور
۴. تصویر اقتصاد ایران و چشم‌انداز آن در آستانه
تصویب لایحه بودجه ۱۴۰۰

چکیده

یکی از مهم‌ترین پیش‌نیازهای بررسی لایحه بودجه در مجلس شورای اسلامی داشتن تصویری واقعی از وضعیت اقتصاد کلان در سال ۱۳۹۹ و چشم‌انداز سال ۱۴۰۰ می‌باشد. اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۹ با تخلیه نسبی اثر تحریم‌ها بیش از هرچیز تحت تأثیر شیوع ویروس کرونا قرار داشته است. درحالی که براساس اعلام بانک مرکزی درآمد سرانه کشور در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۰ نزدیک به ۳۳ درصد کاهش یافت با شیوع ویروس کرونا در سال ۱۳۹۹ اقتصاد کشور با شوک جدیدی روبه‌رو گردید. بزرگ‌ترین ویژگی شیوع این ویروس آن است که اثرگذاری آن بسیار متفاوت از اعمال تحریم‌ها بوده است. درواقع درحالی که اعمال تحریم‌ها عمدتاً بخش نفت و صنایع بزرگ مثل خودروسازی را متأثر ساخته بود با این حال شیوع ویروس کرونا عمدتاً بر بخش‌های خدماتی و صنایع کوچک اثرگذار بود. هرچند انتظار نمی‌رود در نتیجه شیوع ویروس کرونا ارزش افزوده اقتصاد کاهش شدیدی داشته باشد با این حال با توجه به سهم زیاد این بخش‌ها در اشتغال کشور به نظر می‌رسد آثار رفاهی آن بر خانوارها بسیار قابل توجه باشد. به‌طور کلی رشد اقتصادی و رشد اقتصادی بدون نفت در سال ۱۳۹۹ به ترتیب ۰/۵ و ۰/۸ درصد برآورد می‌شود. با وجود این وضعیت بازار کار و معیشت خانوارها به‌ویژه اقشار ضعیف از شیوع ویروس کرونا تأثیرپذیری قابل توجهی داشته است. این درحالی است که نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد متوسط‌های مصرفی به‌عنوان شاخصی از وضعیت معیشتی خانوارهای جامعه در سال‌های اخیر همواره روندی نزولی داشته است.

درخصوص چشم‌انداز رشد اقتصادی در سال ۱۴۰۰ بایستی بیان کرد حتی با تداوم وضعیت فعلی به‌دلیل روندهای مثبت شکل گرفته در سال ۱۳۹۹ در بخش‌های صنعت، نفت و ساختمان رشد اقتصادی کشور در سال ۱۴۰۰ مثبت پیش‌بینی می‌شود. با این حال رشد صادرات نفت و رشد مقداری تولیدات صنایع بزرگ ناشی از ظرفیت‌های خالی موجود در این صنایع، رشد اقتصادی را می‌تواند به میزان قابل توجهی افزایش دهد، ولی به‌دلیل عدم تأثیرگذاری جدی بر اشتغال، وضعیت معیشتی خانوارها به احتمال زیاد تغییر چندانی نخواهد داشت.

در صورتی که محیط اقتصاد کلان در شرایط بلا تکلیفی و نااطمینانی و انتظار نسبت به تغییرات محیط بین‌المللی قرار گیرد این موضوع می‌تواند حتی رشد اقتصادی را نزدیک به صفر و حتی در دامنه منفی قرار دهد. در واقع در چنین حالتی با به تعویق انداخته شدن تقاضای کالاهای بادوام خانوارها و سرمایه‌گذاری بنگاه‌ها، اقتصاد به احتمال زیاد با مشکل کمبود تقاضای مؤثر روبه‌رو خواهد شد. با توجه به رشدهای منفی سرمایه‌گذاری در سال‌های اخیر و حتی برآورد رشد منفی موجودی سرمایه در سال ۱۳۹۸ مطمئناً مهم‌ترین اولویت اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۰ افزایش پیش‌بینی‌پذیری و ثبات اقتصاد است. در این خصوص ضروری است هرگونه سیاست‌گذاری اقتصادی به‌ویژه در فرایند تصویب بودجه با فرض تداوم وضعیت موجود صورت پذیرد.

در خصوص رویکرد بودجه سال ۱۴۰۰ لازم است توجه شود که توصیه به بودجه انبساطی به‌منظور خروج از رکود، به‌هیچ‌وجه تناسبی با شرایط فعلی اقتصاد ایران ندارد. زیرا در حال حاضر منابع در دسترس دولت به‌شدت محدود است و انبساط مالی قطعاً با انبساط پولی همراه خواهد بود و چنانکه در بخش تحلیل وضعیت تورم بیان خواهد شد خطر ابرتورم همچنان دور از دسترس نیست و چنانچه بودجه ۱۴۰۰ براساس منابع غیرواقعی بسته شود اقتصاد کشور با تورم‌های بالا و بی‌ثباتی بیشتر در بازارهای مختلف روبه‌رو خواهد شد. بودجه انبساطی تنها در شرایطی می‌تواند معقول باشد که ثبات اقتصاد کلان کشور را مورد تهدید قرار ندهد که برای سال ۱۴۰۰ موضوعی دست‌نیافتنی است. بنابراین حداقل برای سال ۱۴۰۰ بودجه انبساطی پیشنهاد مناسبی نیست، بلکه اگر در سال ۱۴۰۰ درآمدهای پیش‌بینی شده محقق شدند و اقتصاد از وضعیت رشد اقتصادی منفی خارج شد، برای سال‌های بعد می‌توان انبساط مالی را با تمرکز بر سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها (نه افزایش تعهدات بلندمدت دولت نظیر حقوق و دستمزد)، متصور بود.

مقدمه

رصد تحولات اقتصاد کلان و ارائه پیش‌بینی‌های کوتاه‌مدت از متغیرهای مرتبط با این حوزه می‌تواند برای فعالین اقتصادی و سیاست‌گذاران از جمله در مجلس شورای اسلامی مفید باشد. این موضوع به‌خصوص در آستانه تصویب لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ در مجلس شورای اسلامی از اهمیت دوچندانی برخوردار خواهد بود.

به‌خصوص آنکه لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ در حالی به مجلس ارائه شده است که اقتصاد ایران با چالش‌های اقتصاد کلان ویژه‌ای مواجه است. در واقع پس از تجربه دو سال وضعیت رکود تورمی تحت تأثیر اعمال تحریم‌های خصمانه غرب علیه کشورمان، در سال ۱۳۹۹ نیز با شیوع ویروس کرونا کسب‌وکارهای مختلف با مشکل جدی روبه‌رو شده‌اند. این موضوع سبب شد نهادهای بین‌المللی پیش‌بینی خود را از وضعیت اقتصاد ایران تعدیل کنند. همان‌طور که در ادامه بحث خواهد شد، هرچند

بررسی‌ها نشان می‌دهد این نهادها در پیش‌بینی خود تا حدودی دچار بیش‌برآوردی شده‌اند با این حال وضعیت معیشت خانوارها از این موضوع به‌شدت متأثر شده است. این مسئله اهمیت تنظیم بودجه سال ۱۴۰۰ و لزوم تناسب آن با شرایط اقتصاد کلان کشور را درحالی نشان می‌دهد که خود بودجه نیز به‌واسطه شرایط اقتصاد کلان، با چالش جدی نحوه تأمین کسری مواجه است. در ادامه گزارش سعی می‌شود تصویری روشن از وضعیت متغیرهای اقتصاد کلان ارائه شده و چشم‌انداز این متغیرها در سال آتی ترسیم گردد.

۱. وضعیت تولید

تجربه دو سال رشد اقتصادی منفی متأثر از شوک‌های خارجی و عدم مدیریت صحیح این شوک‌ها در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ سبب شد تا اقتصاد ایران حدود ۱۱ درصد نسبت به سال ۱۳۹۶ کوچک‌تر شود. با این حال بروز نشانه‌هایی از رشد اقتصادی مثبت در فصول پایانی سال ۱۳۹۸ نشان از تخلیه اثر تحریم‌ها بر اقتصاد کشور داشت، اما با شیوع ویروس کرونا از ابتدای اسفندماه ۱۳۹۸ اقتصاد کشور متحمل شوک جدیدی شد. بر این اساس صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی با تعدیل پیش‌بینی خود از اقتصاد ایران، رشد اقتصادی کشور در سال ۲۰۲۰ (۱۳۹۹) را به ترتیب $۴/۵-$ و $۵/۵-$ درصد برآورد کرده‌اند. ضمن اینکه براساس اعلام مرکز آمار ایران نیز رشد اکثر زیربخش‌های خدمات در ۶ماهه نخست سال ۱۳۹۹ متأثر از شیوع ویروس کرونا منفی شده است. با این حال به نظر می‌رسد نهادهای بین‌المللی در برآورد آثار شیوع ویروس کرونا بر بخش حقیقی اقتصاد ایران دچار بیش‌برآوردی شده‌اند. در ادامه رشد هریک از بخش‌ها مورد تحلیل قرار می‌گیرد:

– کشاورزی: نتایج بررسی‌ها نشان داد هرچند تخصیص ارز ترجیحی به ذرت، جو و سایر نهادهای دامی منجر به سرکوب قیمتی این محصولات به‌همراه گندم به‌عنوان کالای جانشین شده و انگیزه پایین کاشت این محصولات به‌خصوص گندم به‌دلیل پایین بودن قیمت تضمینی، منجر به کاهش قابل توجه تولید این محصول استراتژیک و برآورد رشد ۲- درصدی غلات در سال ۱۳۹۹ شده است، با این حال با در نظر گرفتن پیش‌بینی‌های وزارت جهاد کشاورزی برای تولید اقلام مختلف محصولات کشاورزی، رشد بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۹ حدود ۲/۱ درصد پیش‌بینی می‌شود.

– نفت: به‌رغم رشد ۱۴- درصدی این بخش در سه ماه نخست سال ۱۳۹۹ تحت تأثیر اعمال تحریم‌های آمریکا، براساس شواهد آماری از گزارش ماهیانه اوپک به‌نظر می‌رسد با تخلیه کامل اثر تحریم‌ها بر این بخش، رشد این بخش در ادامه سال ۱۳۹۹ از دامنه منفی خارج شده و رشد کل سال این بخش منفی ۱/۶ درصد پیش‌بینی می‌شود.

- صنعت: شاخص مقدار تولید در شاخص مدیران خرید و همچنین شاخص تولید صنایع بورسی نشان می‌دهد در عمده ماه‌های ۶ ماهه اول میزان تولید بخش صنعت دارای رشد بوده است. **نتایج بررسی‌ها** نشان می‌دهد در ۶ ماهه نخست سال ۱۳۹۹ عمده زیربخش‌های صنعت رشد مثبت تجربه کرده‌اند. با این حال با شیوع ویروس کرونا برخی صنایع متأثر شده‌اند که رشد منفی صنایع منسوجات و کک و پالایش می‌تواند متأثر از شیوع این ویروس باشد.

بر این اساس رشد بخش صنعت در سال ۱۳۹۹ حدود ۶/۴ درصد پیش‌بینی می‌شود. با این حال شاخص موجودی مواد اولیه نشان‌دهنده کمتر شدن موجودی مواد اولیه نسبت به ماه قبل از آن در تمامی ماه‌های نیمه اول سال ۱۳۹۹ است که این موضوع سیگنالی نگران‌کننده در خصوص تأمین مواد اولیه صنعت است و در صورت ادامه‌دار شدن می‌تواند رشد پیش‌بینی شده این بخش را مورد تهدید جدی قرار دهد.

- ساختمان: شواهد موجود از پروانه‌های ساختمانی صادره در نیمه دوم سال ۱۳۹۸ و برخی شاخص‌های مرتبط با تولید و فروش نهاده‌ها و مصالح ساختمانی در نیمه اول سال ۱۳۹۹ نشان‌دهنده رشد منفی و نسبتاً قابل توجه سرمایه‌گذاری در بخش ساختمان است و بر این اساس رشد این بخش منفی ۱۴/۶ درصد پیش‌بینی می‌شود. با این حال نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد در فصول اخیر همواره شاخص نسبت قیمت یک مترمربع زیربنای واحد مسکونی به هزینه‌های ساخت یک مترمربع زیربنای واحد مسکونی بالاتر از یک بوده و در نتیجه سرمایه‌گذاری در ساخت‌وساز صرفه اقتصادی داشته است. اینکه چرا با وجود صرفه اقتصادی آمار پروانه‌های ساختمانی نشان از رکود این بخش دارد می‌تواند ناشی از جذابیت سایر دارایی‌ها (طلا، دلار، سهام و...) و همچنین افزایش شدید نااطمینانی در اقتصاد کشور در نیمه نخست سال ۱۳۹۹ باشد. به نظر می‌رسد در نیمه دوم سال ۱۳۹۹ با توجه به ثبات نسبی انتظارات نسبت به نرخ ارز، جذابیت سایر بازارهای دارایی همچون گذشته نباشد که این موضوع می‌تواند به شروعی برای رونق این بخش مبدل شده و رشد برآورد شده در نیمه دوم سال را تا حدی تعدیل نماید.

- خدمات: نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد علی‌رغم تأثیر قابل توجه شیوع ویروس کرونا بر بخش خدمات با این حال با سپری شدن ماه‌های ابتدایی شیوع ویروس کرونا، کاهش درآمد اصناف به میزان قابل توجهی تعدیل شد. ارزش تراکنش‌های اصناف مختلف نیز مؤید این موضوع می‌باشد. بررسی رشد ارزش تراکنش‌ها به تفکیک ۱۴ رسته اصلی آسیب‌دیده از شیوع ویروس کرونا نشان می‌دهد در اسفندماه ۱۳۹۸ با شیوع ویروس کرونا، ارزش تراکنش‌های عمده رسته‌ها به قیمت ثابت، رشد منفی تجربه کرده‌اند. با این حال با عبور از ماه‌های ابتدایی شیوع ویروس، از شدت رشد منفی در همه رسته‌ها کاسته شده و حتی برخی رسته‌ها در ماه‌های اخیر رشد مثبت تجربه نموده‌اند. به‌طور کلی، براساس برآوردهای فعلی با توجه به عملکرد ۶ ماهه اول اقتصاد و پیش‌بینی عملکرد آن تا پایان سال، رشد بخش خدمات در سال ۱۳۹۹ صفر درصد برآورد می‌شود.

– رشد اقتصادی: با در نظر گرفتن تحلیل‌های ارائه شده، برآورد می‌شود پس از تجربه دو سال رشد اقتصادی منفی، رشد اقتصادی در سال ۱۳۹۹ از دامنه رشد منفی خارج شود. این رشد در حدود ۰/۵ درصد برای کل سال برآورد می‌شود. همچنین رشد غیرنفتی در سال ۱۳۹۹ حدود ۰/۸ درصد برآورد می‌شود. شایان ذکر است صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی نیز رشد اقتصاد ایران در سال ۲۰۲۰ (۱۳۹۹) را به ترتیب ۴/۵- و ۵/۵- درصد برآورد کرده‌اند.^۱

جدول ۱. برآورد رشد اقتصادی سال ۱۳۹۸ و پیش‌بینی رشد اقتصادی سال ۱۳۹۹ (درصد)

۱۳۹۹	۱۳۹۸	شرح
۲/۱	۲/۸	کشاورزی
-۱/۶	-۳۵	نفت
۸/۶	-۲/۱	معادن
۶/۴	-۱/۸	صنعت
۴/۲	۲/۶	آب، برق و گاز
-۱۴/۶	۶/۲	ساختمان
۰/۰	-۰/۷	خدمات
۰/۵	-۶/۹	تولید ناخالص داخلی
۰/۸	-۰/۵	تولید ناخالص داخلی بدون نفت

مآخذ: بخش‌های قبلی گزارش و محاسبات تحقیق.

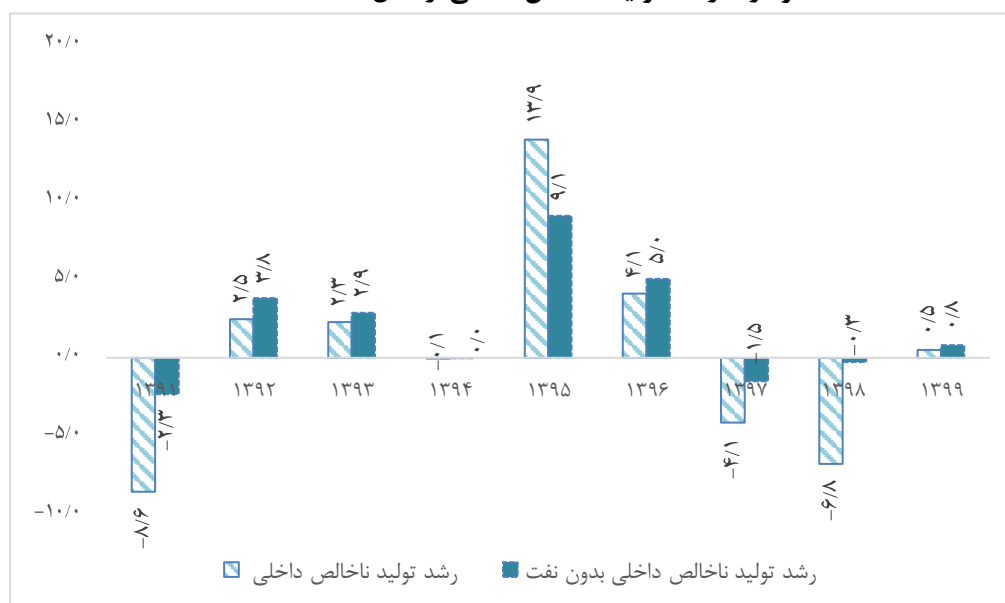
همان‌گونه که بیان شد مهم‌ترین عامل اثرگذار بر اقتصاد در نیمه اول سال ۱۳۹۹ شیوع ویروس کرونا بوده است. بزرگ‌ترین ویژگی شیوع این ویروس آن بود که اثرگذاری آن بسیار متفاوت از اعمال تحریم‌ها بوده است. در واقع درحالی که اعمال تحریم‌ها عمدتاً بخش نفت و صنایع بزرگ مثل خودروسازی را متأثر ساخته بود، شیوع ویروس کرونا برخلاف تحریم‌ها، عمدتاً بر بخش‌های خدماتی و صنایع کوچک اثرگذار بود. هرچند انتظار نمی‌رود در نتیجه شیوع ویروس کرونا ارزش افزوده اقتصاد کاهش قابل توجهی داشته باشد. با این حال به نظر می‌رسد با توجه به سهم زیاد بخش‌های خدماتی در اشتغال کشور، آثار رفاهی آن بسیار قابل توجه باشد.

در خصوص چشم‌انداز رشد اقتصادی در سال ۱۴۰۰ بایستی بیان کرد که حتی با تداوم تحریم‌ها به دلیل روندهای مثبت شکل گرفته در سال ۱۳۹۹ در بخش‌های صنعت، نفت و ساختمان رشد اقتصادی کشور در سال ۱۴۰۰ مثبت خواهد بود. به خصوص آنکه با چشم‌انداز مثبت نسبت به واکسیناسیون به نظر می‌رسد اثر شوک کرونا بر کسب‌وکارها و به‌طور کلی بخش خدمات در سال بعد

۱. برای مطالعه بیشتر در این رابطه به گزارش «تحلیل بخش حقیقی اقتصاد ایران ۱۴. عملکرد ۶ ماهه اول و برآورد رشد اقتصادی سال ۱۳۹۹» شماره مسلسل ۱۷۳۰۶ مرکز پژوهش‌های مجلس مراجعه شود.

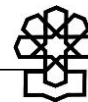
به اندازه سال جاری نباشد. با این حال رشد صادرات نفت و رشد مقداری تولیدات صنایع بزرگ ناشی از ظرفیت‌های خالی موجود در این صنایع، رشد اقتصادی را می‌تواند به میزان قابل توجهی افزایش دهد، ولی به دلیل عدم تأثیرگذاری جدی بر اشتغال، وضعیت معیشتی خانوارها به احتمال زیاد تغییر چندانی نخواهد داشت. در صورتی که محیط اقتصاد کلان در شرایط بلا تکلیفی و نااطمینانی و انتظار نسبت به تغییرات محیط بین‌المللی قرار گیرد این موضوع می‌تواند روندهای مثبت فوق را تخریب نموده و حتی رشد اقتصادی را نزدیک به صفر و حتی در دامنه منفی قرار دهد. در واقع در چنین حالتی با به تعویق انداخته شدن تقاضای کالاهای بادوام خانوارها و سرمایه‌گذاری بنگاه‌ها، اقتصاد به احتمال زیاد با مشکل کمبود تقاضای مؤثر روبه‌رو خواهد شد. با توجه به رشدهای منفی سرمایه‌گذاری در سال‌های اخیر و حتی برآورد رشد منفی موجودی سرمایه در سال ۱۳۹۸ مطمئناً مهم‌ترین اولویت اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۰ افزایش پیش‌بینی‌پذیری و ثبات اقتصاد است.

نمودار ۱. رشد تولید ناخالص داخلی از سال ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۹

مأخذ: ۱۳۹۱-۱۳۹۸ مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹ برآوردهای مرکز پژوهش‌های مجلس.

– درآمد سرانه: براساس اعلام بانک مرکزی درآمد ملی در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ به ترتیب کاهشی ۸/۵ و ۵/۸ درصدی داشته است که با لحاظ رشد جمعیت این موضوع به معنای کاهش حدوداً ۱۶ درصدی درآمد سرانه سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۶ است. برآوردهای مرکز پژوهش‌های مجلس نشان می‌دهد درآمد ملی سرانه در سال ۱۳۹۹ نیز کاهشی ۱/۲ درصدی خواهد داشت. به‌طور کلی پیش‌بینی می‌شود درآمد سرانه کشور از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ کاهشی ۳۴ درصدی داشته باشد. در واقع درآمد سرانه کشور در سال ۱۳۹۹ حدود دوسوم (۶۶ درصد) درآمد سرانه سال ۱۳۹۰ خواهد بود.

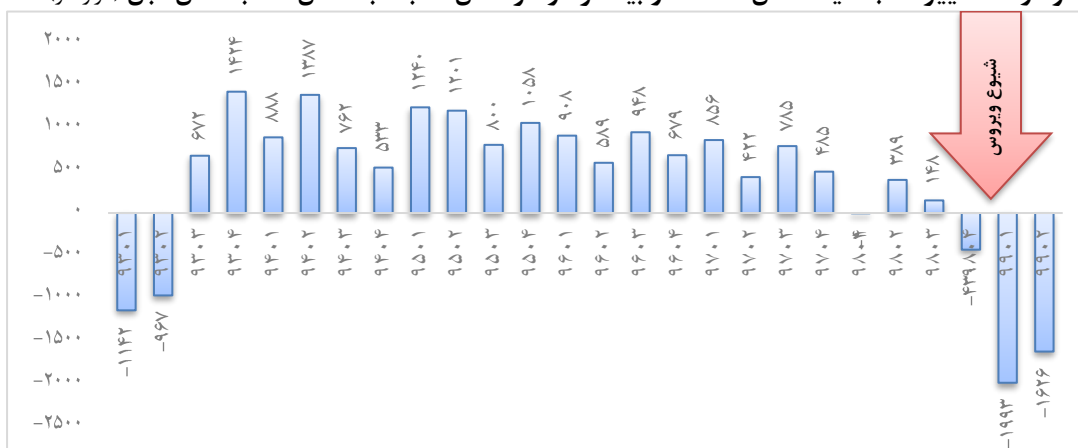

۲. اشتغال و بیکاری^۱

بازار کار کشور در سال ۱۳۹۹ بیش از هرچیز متأثر از شیوع ویروس کرونا بوده است. با این حال این بازار به‌طور سنتی با چالش‌های بسیاری از جمله نرخ پایین مشارکت بالاخص در زنان، نرخ بالای بیکاری جوانان و قشر تحصیل کرده، اشتغال ناپایدار و کم کیفیت و عدم توازن منطقه‌ای دست به گریبان بوده است. ضمن اینکه با وجود افزایش ۳ میلیون نفری تعداد شاغلین طی سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۸ با این حال چالش‌های مذکور همچنان باقی است و در برخی موارد حتی تشدید نیز شده است. در ادامه برخی از مهم‌ترین متغیرهای بازار کار مورد بررسی قرار می‌گیرد:

– جمعیت فعال: از پاییز ۱۳۹۳ تا پاییز ۱۳۹۸، به‌طور متوسط در هر فصل نسبت به فصل مشابه سال قبل از آن بیش از ۷۰۰ هزار نفر به جمعیت فعال اضافه شده‌اند. به این معنا که با برآورد مقادیر سالیانه، طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ حدود ۳/۵ میلیون نفر به جمعیت فعال کشور افزوده شده که در مقایسه با عدم افزایش جمعیت فعال در دهه قبل از آن افزایش قابل ملاحظه‌ای است. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد افزایش جمعیت فعال و نرخ مشارکت طی این بازه زمانی، تحولی است که زنان، جمعیت دارای تحصیلات دانشگاهی و متولدین دهه ۷۰ نقش پُررنگی در ایجاد آن داشته‌اند، همچنین تحول یاد شده پدیده‌ای عمدتاً شهری است که با وجود فراگیر بودن آن در کل کشور، در برخی استان‌ها شدت این تغییرات به‌مراتب بیش از استان‌های دیگر بوده است. با این حال با شیوع ویروس کرونا این روند قطع شد به‌طوری که در زمستان ۱۳۹۸ نسبت به فصل مشابه سال قبل، جمعیت فعال ۴۳۰ هزار نفر کاهش داشته است و در بهار و تابستان ۱۳۹۹ نسبت به فصل مشابه سال قبل، جمعیت فعال به‌ترتیب ۱۹۹۰ و ۱۶۲۶ هزار نفر کاهش داشته است.

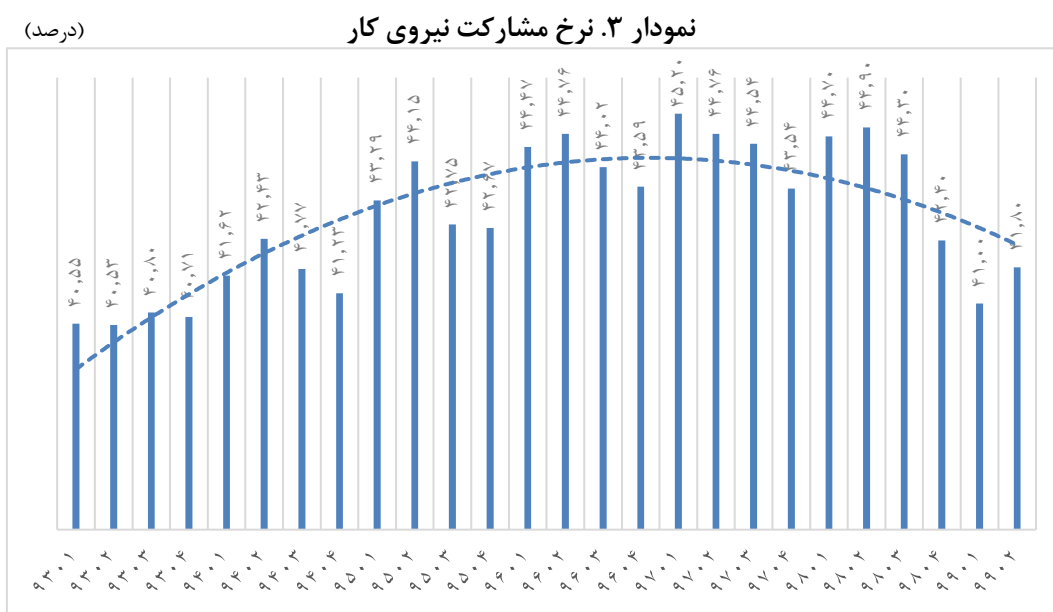
نمودار ۲. تغییرات جمعیت فعال ۱۵ساله و بیشتر در هر فصل نسبت به فصل مشابه سال قبل (هزار نفر)

مأخذ: طرح آمارگیری نیروی کار، مرکز آمار ایران.

۱. برای مطالعه بیشتر در این رابطه به گزارش تحلیل شاخص‌های بازار کار در فصل تابستان ۱۳۹۹ با شماره مسلسل ۱۷۲۸۷ و گزارش تحلیل تحولات بازار کار طی دوره ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ مرکز پژوهش‌های مجلس مراجعه شود.

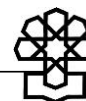
روند نزولی افزایش جمعیت فعال در فصول اخیر سبب شده نرخ مشارکت، روندی نزولی به خود بگیرد. این موضوع در نمودار ۳ کاملاً مشخص است.

مأخذ: همان.

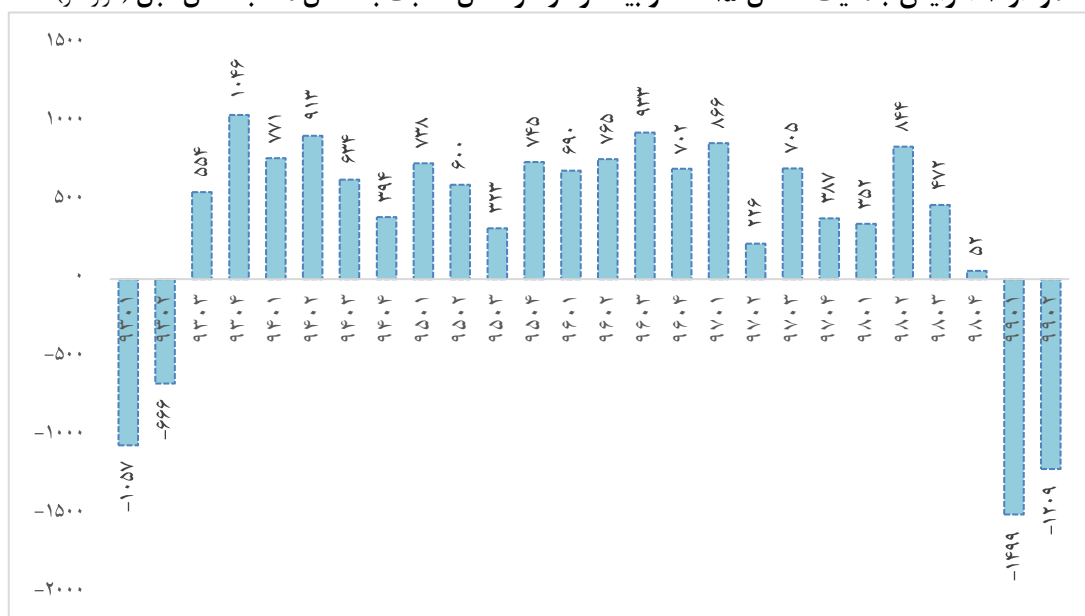
– جمعیت شاغل: طی دوره پاییز ۱۳۹۳ تا پاییز ۱۳۹۸ حدود ۸۵ درصد جمعیت اضافه شده به جمعیت فعال، شاغل شده‌اند و به‌طور متوسط در هر فصل نسبت به فصل مشابه سال قبل ۶۲۱ هزار نفر به جمعیت شاغل اضافه شده است. اضافه شدن حدود ۳ میلیون نفر طی پنج سال به جمعیت شاغل کشور رخداد بسیار مهمی است. به‌خصوص آنکه در شرایطی این اتفاق رخ داده است که انتظار چنین عملکردی برای افزایش اشتغال غیرممکن می‌نمود. هرچند حتی بدون شیوع ویروس کرونا نیز با روندهای شکل گرفته در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ به‌نظر می‌رسید روند اشتغال‌زایی اقتصاد به زودی متوقف خواهد شد، با این حال بحران کرونا سبب شد که روند اشتغال‌زایی اقتصاد ایران دفعاتاً قطع شود و به‌نوعی دوره سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ به پایان برسد. با شیوع بیماری کرونا، جمعیت شاغل در بهار و تابستان ۱۳۹۹ به ترتیب حدود ۱۵۰۰ و ۱۲۰۹ هزار نفر، نسبت به فصل مشابه سال قبل کاهش داشته است. ضمن اینکه ساختار بازار کار کشور باعث شده تا اثر شیوع این بیماری بر بازار کار تشدید شود.

نتایج مطالعات نشان می‌دهد بنگاه‌های کوچک، مشاغل غیررسمی، بخش خدمات در معرض آسیب‌های شدیدتر ناشی از شوک کرونا در کوتاه‌مدت هستند. این درحالی است که اشتغال ایجاد شده طی سال‌های اخیر نه توسط بخش دولتی یا شرکتی و کارخانه‌ای، بلکه عمدتاً توسط بخش غیرشرکتی و با تمرکز بر خدماتی مانند خرده‌فروشی و عمده‌فروشی، تعمیرات، حمل‌ونقل، واسطه‌گری، خدمات مواد

غذایی و... ایجاد شده است. این مشاغل با وضعیت شغلی «کارکن مستقل» طبقه‌بندی می‌شوند و دارای قرارداد به معنای متعارف بین بنگاه‌های اقتصادی و کارکنان خود نیستند و تحت پوشش بیمه قرار نمی‌گیرند. این گروه از شاغلان عمدتاً دارای مشاغل تمام‌وقت نیستند و در موقعیت‌های شغلی ناپایداری مشغول هستند که بیشتر به تقاضای خانوارها و حضور آنان در خارج از خانه وابسته است. لذا کاهش تقاضای رخ داده طی ماه‌های اخیر به دلیل شیوع بیماری کرونا سبب از بین رفتن این مشاغل شد.

نمودار ۴. افزایش جمعیت شاغل ۱۵ساله و بیشتر در هر فصل نسبت به فصل مشابه سال قبل (هزار نفر)

مأخذ: همان.

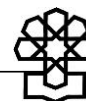
– جمعیت بیکار: در تابستان ۱۳۹۹ نسبت به تابستان ۱۳۹۸، جمعیت بیکار ۴۱۷ هزار نفر کاهش داشته که موجب کاهش نرخ بیکاری به ۹/۵ درصد شده است. البته با توجه به افزایش بی سابقه جمعیت غیرفعال در سه فصل اخیر، کاهش نرخ بیکاری علامت مثبتی تلقی نمی‌شود. ۲۲/۳ درصد از بیکاران و ۸/۹ درصد از جمعیت شاغل تابستان ۱۳۹۸ در تابستان ۱۳۹۹ به جمعیت غیرفعال اضافه شده‌اند. سهم زنان در جمعیت شاغل ۱۷ درصد و در جمعیت بیکار در حدود ۳۰ درصد است. همچنین به‌طور متوسط حدود ۶۰ درصد از تغییرات جمعیت بیکار مربوط به بیکاران دارای تحصیلات دانشگاهی است. این موضوع سبب شده سهم بیکاران دارای تحصیلات دانشگاهی طی سال‌های اخیر همچنان صعودی بوده و حدود ۵۰ درصد بیکاران کشور را جمعیت دانشگاهی تشکیل دهند.

چشم‌انداز وضعیت بازار کار

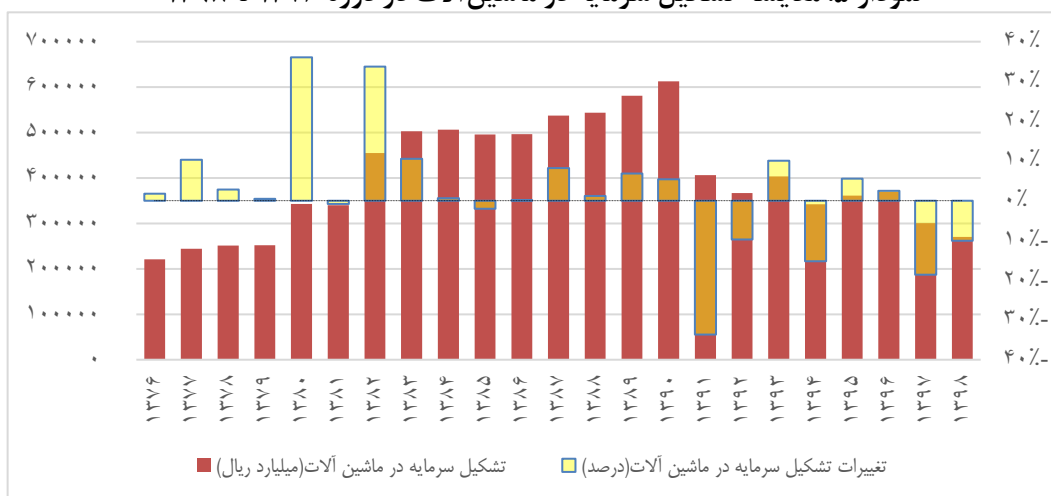
چنانکه بیان شد مهم‌ترین عامل اثرگذار بر وضعیت بازار کار در سال ۱۳۹۹ شیوع ویروس کرونا بوده و در نتیجه این موضوع، اشتغال کشور کاهش قابل توجهی یافته است. هرچند حتی بدون شیوع ویروس کرونا نیز با روندهای شکل گرفته در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ به نظر می‌رسید روند اشتغال‌زایی اقتصاد به‌زودی متوقف خواهد شد. با این حال بحران کرونا سبب شد که روند اشتغال‌زایی اقتصاد ایران دفعاتاً قطع شود و به‌نوعی دوره سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ به پایان برسد. با این حال با گذر از شوک اولیه بیماری میزان کاهش اشتغال دچار تغییر جدی شده است. در واقع در حالی که در بهار سال ۱۳۹۹ حدود ۶/۱ درصد از تعداد شاغلین در بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸ کاهش یافته، این رقم برای فصل تابستان حدود ۴/۹ درصد بوده است. با تداوم این روند پیش‌بینی می‌شود میزان کاهش اشتغال در فصول پاییز و زمستان بسیار کمتر از فصول ابتدایی سال باشد. ضمن اینکه با چشم‌انداز مثبت شکل گرفته در خصوص واکسن کرونا پیش‌بینی می‌شود بخشی از مشاغل از دست رفته در سال ۱۳۹۹ در سال ۱۴۰۰ احیا گردد. با این حال همان‌گونه که بیان شد به دلایل مختلف از جمله رشد منفی سرمایه‌گذاری در سال‌های اخیر ظرفیت اشتغال‌زایی اقتصاد ایران محدود خواهد بود و تصور تداوم روند سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ در کوتاه‌مدت حتی با فرض رفع آبی تحریم‌ها دور از واقع است. به‌خصوص آنکه رفع تحریم‌ها عمدتاً بر بخش‌هایی مثل نفت و صنایع بزرگ اثرگذار است که از منظر اشتغال‌زایی ظرفیت چندانی ندارند.

۳. سرمایه‌گذاری و انباشت سرمایه

دو عامل مهم در ثبات رشد اقتصادی، افزایش میزان انباشت سرمایه و بهره‌وری است، که هر دوی این عوامل در نتیجه سرمایه‌گذاری محقق می‌شود. تشکیل سرمایه سالیانه پس از کسر استهلاک، میزان انباشت سرمایه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در صورتی که میزان تشکیل سرمایه بتواند میزان استهلاک را پوشش دهد میزان انباشت سرمایه کاهش نخواهد یافت. بررسی روند تاریخی تشکیل سرمایه ثابت در ماشین‌آلات و ساختمان، نشان‌دهنده این است که تشکیل سرمایه ناخالص در سال ۱۳۹۰ به اوج خود رسید، اما بعد از آن همان‌گونه که در نمودارهای ۵ و ۶ مشاهده می‌شود با رکود بازار مسکن و شدت گرفتن تحریم‌ها، در بخش ساختمان و ماشین‌آلات به ترتیب کاهش رشد ۱۱ درصدی و ۳۴ درصدی را تجربه کرد. از سال ۱۳۹۱ به بعد وضعیت تشکیل سرمایه در بخش ساختمان بجز سال ۱۳۹۳ و ۱۳۹۶ همواره منفی بوده است. طی هشت سال اخیر نیز تشکیل سرمایه در ماشین‌آلات به رقم‌های تجربه شده طی سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۹۰ نرسید.

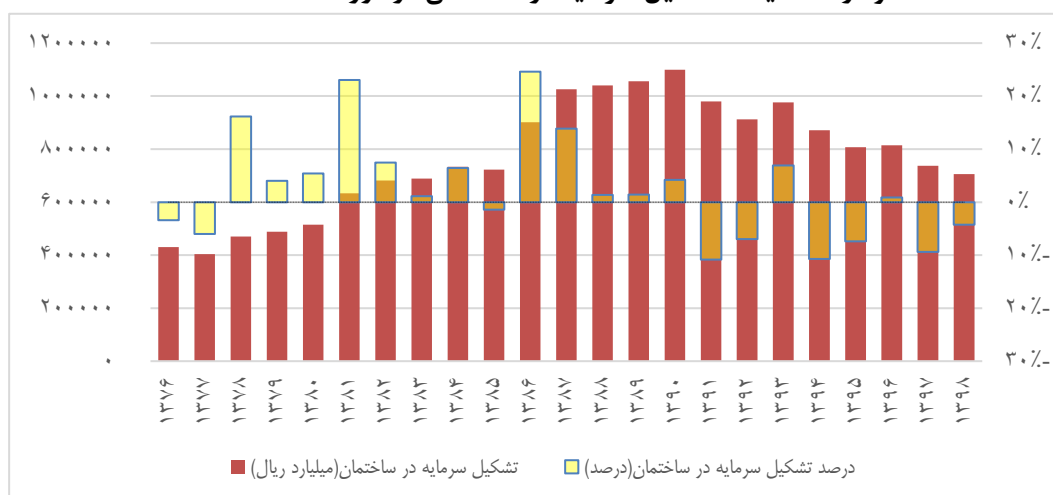

نمودار ۵. مقایسه تشکیل سرمایه در ماشین آلات در دوره ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۸

مأخذ: بانک مرکزی و امور اقتصاد کلان سازمان برنامه و بودجه.

نمودار ۶. مقایسه تشکیل سرمایه در ساختمان در دوره ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۸

مأخذ: همان.

از طرفی کاهش میزان تشکیل سرمایه نه تنها سبب شده نرخ رشد انباشت سرمایه از سال ۱۳۹۴ به بعد به کمتر از ۱ درصد برسد، بلکه شواهد حاکی از آن است که انباشت سرمایه در بخش نفت و گاز، صنعت، معدن، ساختمان و ارتباطات از سال ۱۳۹۱ به بعد منفی شده است، به گونه‌ای که در هفت سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶، به طور متوسط سالیانه حدود ۲/۲ درصد از میزان سرمایه انباشته شده در این بخش‌ها کاسته شده، این در حالی است که رشد سالیانه انباشت سرمایه در این بخش‌ها برای هفت سال قبل از سال ۱۳۹۰ به طور متوسط حدود ۳/۵ درصد بوده که جزئیات آن در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. مقایسه رشد سالیانه انباشت سرمایه ۶ ساله قبل و بعد از ۱۳۹۰ (درصد)

رشد سالیانه ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶	رشد سالیانه ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰	فعالیت / سال
۱/۹۲	۷/۴۴	کشاورزی
-۳/۲۹	۱/۱۴	نفت و گاز
-۲/۵۴	۶/۸۱	معادن
-۱/۳۱	۴/۸۴	صنعت
۰/۸۴	۵/۳۱	آب، برق و گاز
-۳/۱۰	۷/۱۸	ساختمان
۲/۱۷	۸/۸۶	حمل و نقل
-۳/۶۹	۰/۵۰	ارتباطات
۲/۱۵	۴/۰۱	مستغلات
۳/۲۶	۶/۴۱	سایر خدمات
۱/۷۰	۵/۱۵	کل انباشت سرمایه

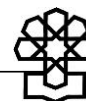
مأخذ: همان.

مشاهدات فوق‌گویی این مسئله است که عملکرد اقتصاد کشور در زمینه تشکیل سرمایه ثابت طی سال‌های دهه ۱۳۹۰ نگران‌کننده بوده و در صورت ادامه روند فوق و عدم افزایش بهره‌وری، شاهد کاهش پتانسیل تولید در سال‌های آینده خواهیم بود. از طرفی براساس گزارش سازمان برنامه و بودجه، نتایج محاسبه شاخص بهره‌وری سرمایه نشان می‌دهد، که این شاخص، در سال‌های دهه ۹۰ اغلب منفی بوده به طوری که در فاصله سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۷ بهره‌وری سرمایه با متوسط سالیانه ۱/۱ درصد، کاهش یافته است.

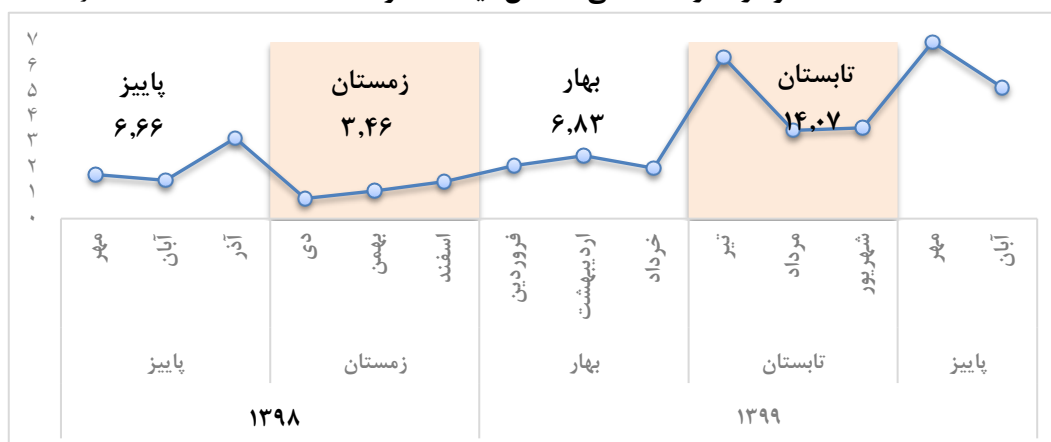
همان‌گونه که مشاهده شد، ادامه روند موجود باعث نگرانی‌هایی برای پشتیبانی از تحقق رشد اقتصادی بالا و دستیابی به اهداف رفاهی و اشتغال برای سال‌های آتی شده است. لذا باید تلاش شود با درپیش گرفتن سیاست‌های بودجه‌ای، پولی، تجاری و ارزی مناسب در کنار اصلاحات ساختاری به منظور ثبات اقتصادی و کاهش نااطمینانی، حمایت از فعالان داخلی و فراهم کردن زمینه‌های مناسب جهت جذب سرمایه‌گذاری خارجی جلوی کاهش سرمایه‌گذاری و کاهش ظرفیت‌های تولیدی آینده کشور گرفته شود.

۴. تورم

شاخص قیمت مصرف‌کننده در سال ۱۳۹۹ مجدداً روند فزاینده را آغاز کرده است. همان‌طور که در نمودارهای ۷ و ۸ مشخص است، نرخ تورم نقطه به نقطه در سال ۱۳۹۹ پیوسته روند صعودی داشته است. همچنین نرخ تورم ماهیانه در مهرماه با ۷ درصد بالاترین نرخ تورم ماهیانه طی سالیان گذشته را به ثبت رسانده و حتی این نرخ بسیار فزاینده، باعث نشده تا در آبان‌ماه شاهد کاهش شدید نرخ تورم باشیم و نرخ تورم ماهیانه در آبان‌ماه نیز بالغ بر ۵/۲ درصد بوده است.

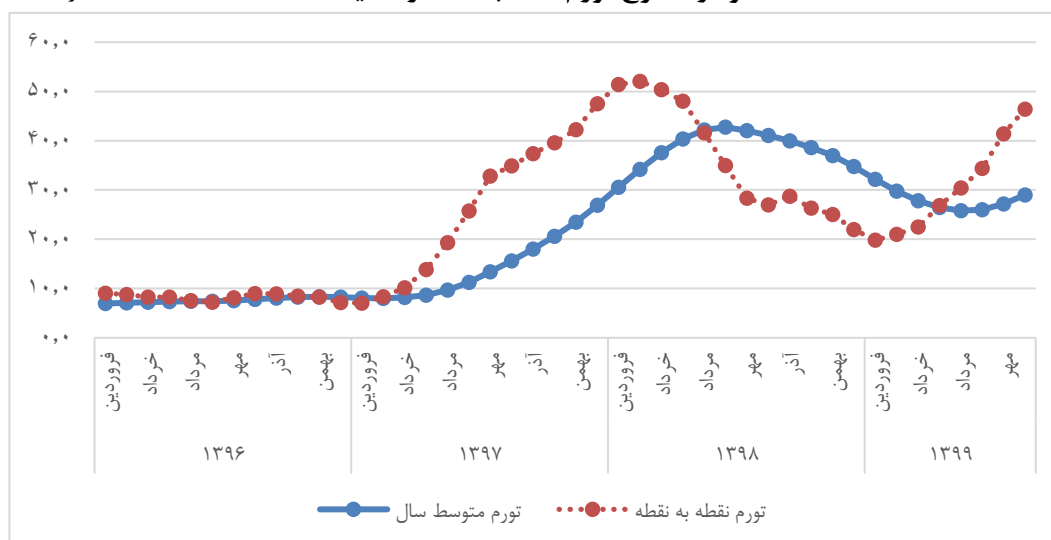
نمودار ۷. رشد فصلی شاخص قیمت مصرف‌کننده (درصد)

مأخذ: مرکز آمار ایران.

رشد شاخص قیمت باعث شده تا تورم نقطه به نقطه در آبان به ۴۶/۴ درصد و نرخ تورم متوسط سالیانه به ۲۹ درصد برسد. نکته قابل توجه آنکه شاخص قیمت مصرف‌کننده در آبان ۱۳۹۹ نسبت به اسفند ۱۳۹۸، در حدود ۳۷/۱۵ درصد رشد داشته، یعنی در هشت ماه نخست سال، از هدف تورمی ۲۲ درصد که برای کل سال تعیین شده بود، فاصله بسیاری داریم و حتی اگر هدف تورمی ۲۲ درصدی متوسط سالیانه نیز مدنظر بوده (که اصولاً هدفگذاری صحیحی نیست، زیرا نرخ متوسط سالیانه تحت تأثیر ۲۴ ماه شاخص قیمت قرار دارد)، با تورم ۲۹ درصد در آبان ۱۳۹۹ از این هدف عبور کرده و تا پایان سال، این فاصله نیز بیشتر خواهد شد.

نمودار ۸. نرخ تورم نقطه به نقطه و سالیانه (درصد)

مأخذ: همان.

دلایل افزایش شاخص قیمت در سال ۱۳۹۹ را می‌توان در یک نگاه کلی، افزایش قابل توجه انتظارات تورمی، افزایش نرخ ارز، سیاست پولی و سیاست مالی دانست. در حالی که انتظارات تورمی و افزایش نرخ ارز در دسته‌بندی عوامل کوتاه‌مدت مؤثر بر نرخ تورم قرار داشته و سیاست پولی و مالی جزء عوامل بلندمدت هستند، اما هر کدام متأثر از دیگری نیز هستند. در ادامه به هریک از این موارد پرداخته می‌شود.

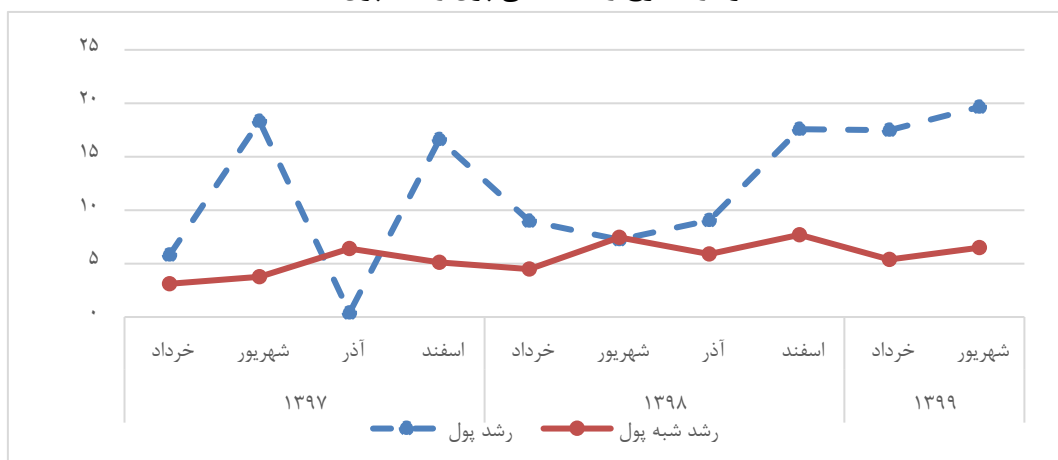
۴-۱. عوامل کوتاه‌مدت

الف) انتظارات تورمی

انتظارات تورمی تقریباً از پاییز سال ۱۳۹۸ رو به افزایش بوده است. این موضوع به صورت افزایش تقاضا در بازار دارایی (سهام، ارز، سکه و مسکن) خود را نشان داده و در سال ۱۳۹۹ به اوج رسید. هم‌زمان با این اتفاق، نرخ سود در بازار بین بانکی رو به کاهش بود و این موضوع باعث شد تا نرخ بهره حقیقی کاهش یابد. اثر کاهش نرخ بهره حقیقی را می‌توان در افزایش رشد پول نسبت به شبه پول و رشد قیمت در بازارهای دارایی مشاهده کرد.

(درصد)

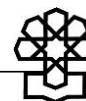
نمودار ۹. نرخ رشد فصلی پول و شبه پول

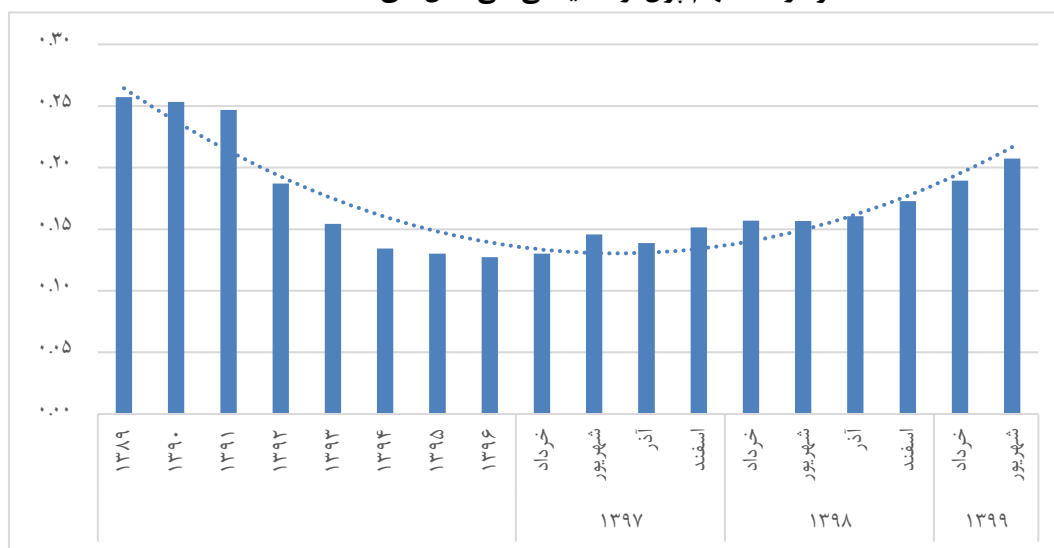
مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

نمودار ۹ نشان می‌دهد که روند فزاینده رشد پول از پاییز ۱۳۹۸ آغاز شده و در سال ۱۳۹۹ شدت گرفته است. در بازه یک‌ساله (شهریور ۱۳۹۹ نسبت به شهریور ۱۳۹۸) در حالی که نقدینگی ۳۶ درصد رشد داشته، پول ۸۰ درصد و شبه پول ۲۸ درصد رشد داشته است. این موضوع نشان از افزایش قابل توجه انتظارات تورمی و کاهش نرخ بهره حقیقی متناسب با آن را دارد.

رشد قابل توجه پول نسبت به شبه پول باعث شده تا سهم پول از نقدینگی در شهریور ۱۳۹۹ به ۲۱ درصد برسد که پس از سال ۱۳۹۱ این بالاترین سهم پول از نقدینگی است.

نمودار ۱۰. سهم پول از نقدینگی طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۹

مأخذ: همان.

تمایل به نگهداری پول به جای شبه پول، به معنای آن است که هریک ریال نقدینگی (قبلی و جدید)، در کوتاه مدت، پیامدهای تورمزایی بیشتری نسبت به قبل خواهد داشت.

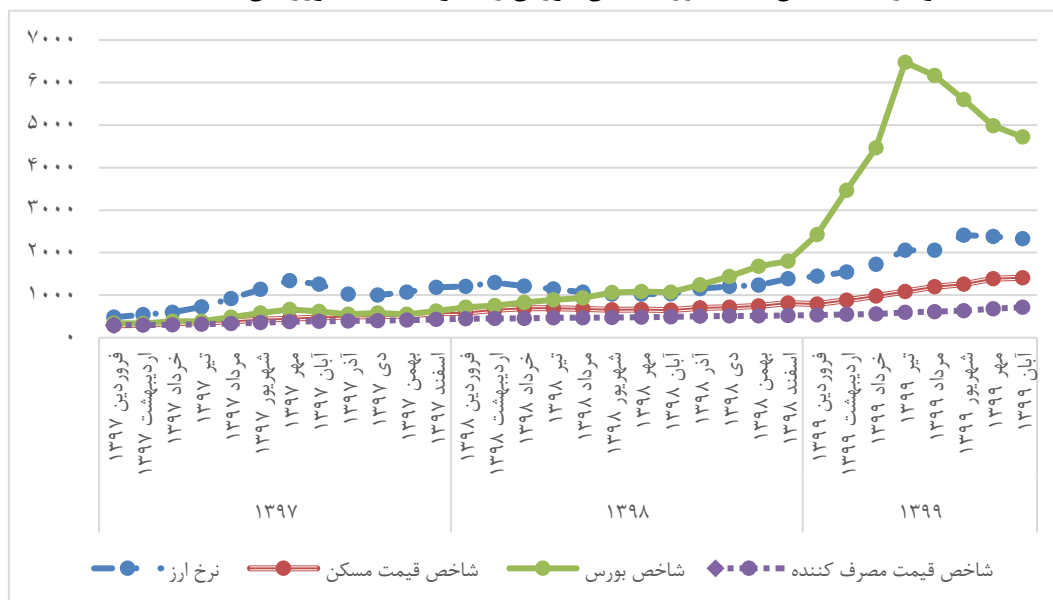
بنابراین افزایش انتظارات تورمی و تغییر در ترکیب پول باعث می شود تا دو اتفاق به طور همزمان در حال رخ دادن باشد، اول رشد قابل توجه نقدینگی (که در قسمت سیاست پولی به آن می پردازیم) و دوم تورمزایی بیشتر نقدینگی. در تابستان ۱۳۹۹، نقدینگی ۹/۱۷ درصد افزایش داشته که رشد فصلی بسیار بالایی است. همچنین رشد «پول» در تابستان به شدت افزایش داشته و به ۱۹/۶۵ درصد رسیده است به طوری که سهم پول از رشد نقدینگی به ۴۲ درصد رسیده که بالاترین مقدار از سال ۱۳۹۰ تاکنون است.

ب) افزایش نرخ ارز

افزایش قابل توجه نرخ ارز، یکی دیگر از علل افزایش شاخص قیمت مصرف کننده در سال ۱۳۹۹ است که نه تنها بر شاخص قیمت مصرف کننده و تولیدکننده به سرعت (با توجه به کاهش قابل توجه گذر نرخ ارز) اثر می گذارد، بلکه به شدت بر انتظارات تورمی نیز اثرگذار است. نرخ ارز در سامانه نیما در سال ۱۳۹۹ از حدود ۱۳ هزار تومان به ۲۵ هزار تومان رسیده و در حدود ۹۰ درصد رشد داشته است. متناسب با رشد نرخ ارز، شاخص کالاهای بادوام نیز در هشت ماهه اول سال ۱۳۹۹ رشد حدود ۸۵ درصدی داشته است. افزایش نرخ ارز در سال ۱۳۹۹ متأثر از عوامل متعددی بوده است. اول آنکه با کاهش درآمدهای نفتی و درآمدهای ارزی حاصل از صادرات غیرنفتی (به علت کرونا) عرضه ارز کاهش یافته و در نتیجه با برهم خوردن تعادل بین عرضه و تقاضا، قیمت ارز رو به افزایش گذاشت. بنابراین بخش عمده‌ی افزایش قیمت ارز، ناشی از عدم تعادل واقعی در بازار ارز بوده است. دوم افزایش انتظارات تورمی که باعث رشد همه

بازارهای دارایی از جمله بازار ارز شده بود. سوم ریزش بازار سهام از اواسط تابستان که سوددهی این بازار را به شدت کاهش داده و باعث شده بود تا نقدینگی به سمت سایر بازارها از جمله ارز روانه شود.

نمودار ۱۱. شاخص قیمت ارز، مسکن، بورس و مصرف کننده (فروردین ۱۳۹۰=۱۰۰)

مأخذ: مرکز آمار، بانک مرکزی و شرکت بورس اوراق بهادار تهران.

۲-۴. عوامل بلندمدت

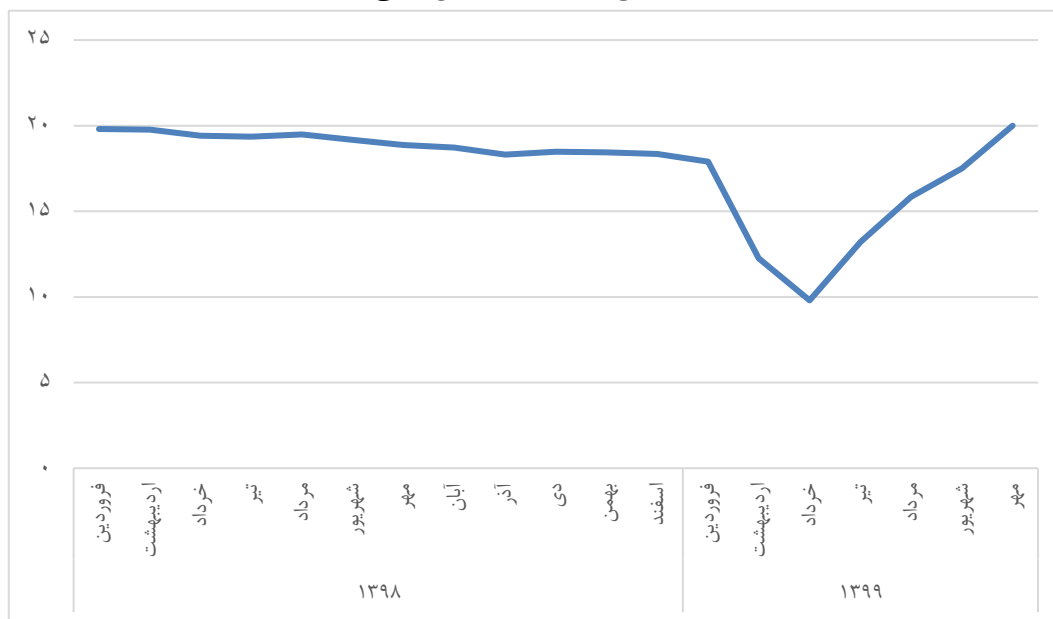
الف) سیاست پولی

هرچند در ایران، سیاست پولی همیشه وابسته به سیاست مالی بوده، اما این موضوع با توجه به افزایش کسری بودجه دولت طی سال‌های اخیر و به خصوص در سال ۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ شدت گرفته است به گونه‌ای که بخش زیادی از رشد نقدینگی و پایه پولی در این سال‌ها، ناشی از تأمین مالی کسری بودجه بوده است. با این حال آنچه در خصوص سیاست پولی قابل ذکر است و بیشتر در اختیار سیاستگذاری بانک مرکزی بوده، تغییرات نرخ سود در بازار بین‌بانکی است.

نمودار ۱۲. نرخ سود در بازار بین بانکی

(درصد)

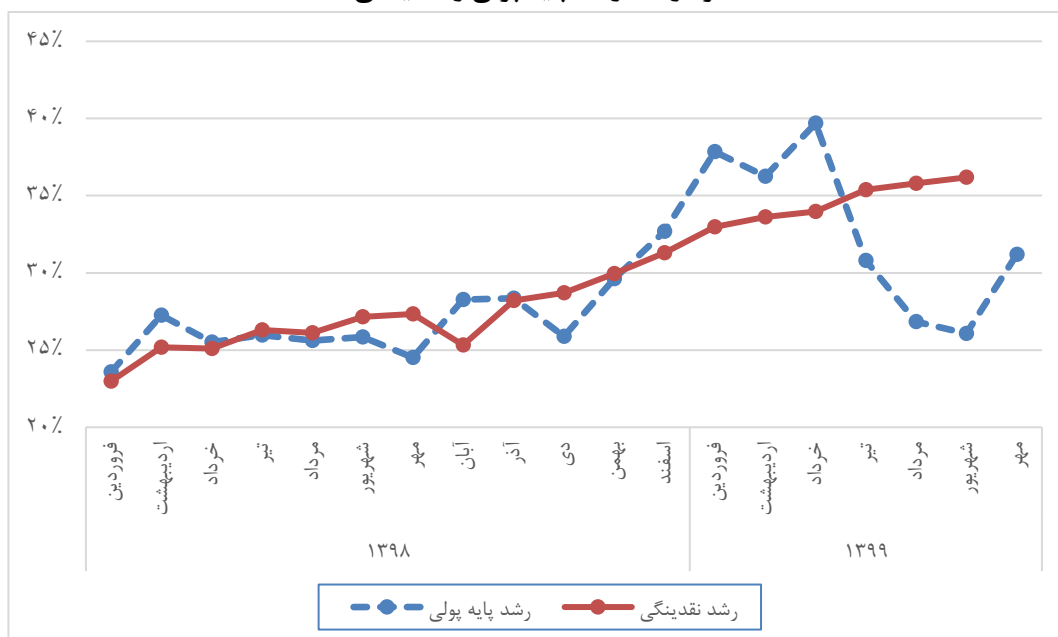

مأخذ: بانک مرکزی.

مقایسه نمودارهای ۱۲، ۱۱ و ۹ با یکدیگر قابل توجه است. در نمودار ۱۲ می بینیم که نرخ سود در بازار بین بانکی از پاییز سال ۱۳۹۸ روند کاهشی آرامی را طی کرده، همزمان در نمودار ۹ مشخص است که با کاهش نرخ سود در بازار بین بانکی، رشد پول نسبت به شبه پول افزایش یافته و فاصله بین آن دو به طور مداوم بیشتر می شود. همچنین همان طور که در نمودار ۱۱ مشخص است، با کاهش شدید نرخ سود در بازار بین بانکی از ابتدای سال ۱۳۹۹، شاخص ها در بازارهای دارایی و به خصوص بازار سهام، رو به افزایش گذاشته و نقطه اوج نمودار ۱۱ یعنی تیرماه ۱۳۹۹ با کمترین نقطه نمودار ۱۲ یعنی خرداد ۱۳۹۹ تقریباً همزمان شده است. به طوری که با شروع روند افزایشی نرخ سود در بازار بین بانکی، بازار سهام نیز روند کاهشی در شاخص کل را آغاز کرد. بنابراین نرخ سود در بازار بین بانکی نقش مؤثری در کاهش نرخ بهره حقیقی، رشد بیشتر پول نسبت به شبه پول و تغییر در ترکیب نقدینگی و همچنین حرکت نقدینگی به سمت بازار سهام و سایر دارایی ها داشته است.

از این رو، در حالی که رشد پایه پولی و نقدینگی را تا حدود زیادی متأثر از سلطه سیاست مالی بر سیاست پولی می دانیم، اما تنظیم نرخ سود در بازار بین بانکی در حیطه فعالیت های بانک مرکزی بوده که می توانست با افزایش به موقع این نرخ، نرخ رشد پول و شبه پول را تا حدودی کنترل کرده و از تورمزایی نقدینگی بکاهد.

نمودار ۱۳. رشد پایه پولی و نقدینگی

مأخذ: بانک مرکزی.

ب) سیاست مالی

کسری بودجه پایدار دولت و فقدان منابع پایدار برای تأمین مالی کسری بودجه، عامل اصلی تورم سال‌های اخیر اقتصاد ایران است. کاهش شدید درآمدهای نفتی طی دو سال اخیر و همچنین نبود چشم‌انداز روشنی برای وضعیت درآمدهای نفتی دولت، باعث شده تا حداقل در یک افق میان‌مدت دولت با کسری بودجه پایدار مواجه باشد که متأسفانه منابع پایداری برای پوشش آن پیش‌بینی نشده است. عدم تحقق درآمدهای نفتی و منابع پیش‌بینی شده از فروش اموال دولتی، باعث شده تا در هفت‌ماهه نخست سال ۱۳۹۹، مجموع دو تراز عملیاتی و سرمایه‌ای در حدود ۱۲۷ هزار میلیارد تومان کسری داشته باشد. این کسری از طریق فروش اوراق دولتی (۹۰ هزار میلیارد تومان)، واگذاری شرکت‌های دولتی (۳۴ هزار میلیارد تومان) و تنخواه بانک مرکزی (۱۲ هزار میلیارد تومان) تأمین شده است. علاوه بر موضوع عدم تحقق منابع بودجه، از جمله مواردی که کسری بودجه دولت و به تبع آن تورم را شدت بخشیده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. ادامه اختصاص ارز ترجیحی (۴۲۰۰ تومانی) برای کالاهای اساسی

در حالی که درآمدهای نفتی دولت در هفت‌ماهه نخست سال کمتر از ۲ میلیارد دلار بوده، در حدود ۷ میلیارد دلار ارز با نرخ ترجیحی برای کالاهای اساسی اختصاص داده شده است. مابه‌التفاوت این دو رقم از صندوق توسعه ملی و ذخایر بانک مرکزی تهیه شده که بخش زیادی از آن به صورت مستقیم یا غیرمستقیم منجر به افزایش پایه پولی شده است.

۲. رشد هزینه‌های غیر ضروری

در حالی که دولت به شدت با کسری بودجه مواجه است، برخی سیاست‌ها مانند همسان‌سازی حقوق بازنشستگان که نیاز به منابعی در حدود ۴۵ هزار میلیارد تومان برای سال ۱۳۹۹ دارد (و برای سال ۱۴۰۰، ۲۵ درصد به این مبلغ اضافه می‌شود)، به شدت بر بار هزینه‌ای دولت و کسری بودجه افزوده است.

۳-۴. چشم‌انداز نرخ تورم

نرخ تورم تا پایان سال ۱۳۹۹ و همچنین در سال ۱۴۰۰ تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد که مهم‌ترین آنها به‌طور خلاصه به شرح زیر است:

الف) انتظارات تورمی

نحوه تأمین مالی کسری بودجه و تغییرات پایه پولی و نقدینگی، مهم‌ترین عامل بلندمدت و سیاستی و تغییرات نرخ ارز از مهم‌ترین عوامل کوتاه‌مدت اثرگذار بر نرخ تورم است. در کنار آن، انتظارات تورمی بالا ناشی از کسری بودجه یا افزایش نرخ ارز، مهم‌ترین کانالی است که هریک ریال پایه پولی و نقدینگی جدید را با شدت بیشتری به تورم تبدیل می‌کند. زمانی که انتظارات تورمی بالاست، حساب‌های بلندمدت بانکی تبدیل به حساب دیداری (جاری) شده و به سمت بازارهای دارایی و کالاهای بادوام و درنهایت کالاهای مصرفی حرکت خواهند کرد. بنابراین توصیه اکید به سیاستگذار، کنترل انتظارات تورمی و کاهش منابع در دسترس برای تقاضای سفته‌بازی در بازارهای دارایی از طرقی مانند کنترل رشد ترازنامه بانک‌هاست که چارچوب آن در تاریخ ۱۱ آبان‌ماه ۱۳۹۹ توسط شورای پول و اعتبار به تصویب رسید. همچنین لازم است حمایت از بورس با استفاده از منابع پایه پولی یا منابع غیرنقدشونده (مانند بخشی از منابع صندوق توسعه ملی) اکیداً از دستور کار سیاستگذار حذف شود. هم‌زمان لازم است تا از ابزارهایی نظیر نظارت بر شبکه بانکی و رصد و کنترل تراکنش‌های بانکی به منظور کنترل سفته‌بازی در بازارهای دارایی استفاده شود.

ب) کسری بودجه و رشد پایه پولی

نحوه تأمین مالی کسری بودجه، تأثیر بسیار زیادی بر نرخ تورم تا پایان سال ۱۳۹۹ و به‌خصوص در سال ۱۴۰۰ دارد. شیوه فعلی تأمین کسری (فروش اوراق و برداشت از منابع صندوق) پیامدهای تورمی دارد. اوراق منتشر شده در سال ۱۳۹۹، در سال‌های بعدی سررسید می‌شوند که برای دولت دارای بار مالی بوده و تنها تورم در این سال را به سال آینده منتقل می‌کند. همچنین برداشت از منابع صندوق در صورتی که خالص دارایی خارجی بانک مرکزی را افزایش دهد، (که از آمارهای پولی این‌طور به نظر می‌رسد)، پیامدهای تورمی در پی خواهد داشت.

از طرف دیگر به نظر می‌رسد در حالی که دولت در سال ۱۳۹۹ امکان تأمین بخشی از کسری بودجه از طریق انتشار اوراق را دارد، اما این امکان برای سال ۱۴۰۰ محدودتر خواهد شد.

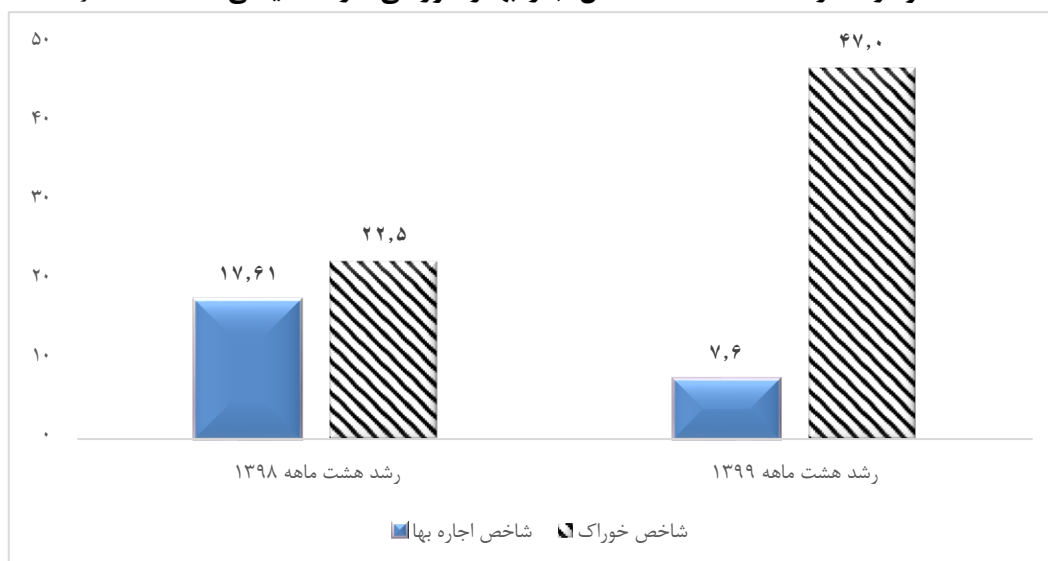
در مجموع، پیش‌بینی می‌شود تورم نقطه به نقطه تا پایان سال در حدود ۴۵ درصد و تورم سالیانه در محدوده ۳۸ درصد قرار گیرد که با هدف تورمی اعلام شده بانک مرکزی، فاصله زیادی دارد.^۱

۵. وضعیت معیشتی

افزایش قابل توجه هزینه‌های زندگی در کنار رکود اقتصادی باعث شده استدرحالی که خانوارهای ایرانی هنوز به سطح درآمد سال ۱۳۹۶ نرسیده‌اند، با افزایش قابل توجه در هزینه‌ها به‌خصوص هزینه خوراک مواجه شوند. همین امر باعث شده است تا در سال ۱۳۹۸، وضعیت معیشتی خانوار نسبت به سال ۱۳۹۷ به‌لحاظ استانداردهای زندگی کاهش یابد. این موضوع قاعدتاً در سال ۱۳۹۹ با تورم فزاینده این سال و رکود ناشی از کرونا شدت گرفته است.

شاخص اجاره‌بها و شاخص خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها دو شاخص مهمی هستند که ارتباط مستقیمی با وضعیت رفاهی خانوار دارند. به‌طوری که در مجموع در کمترین حالت بیش از ۶۰ درصد از هزینه‌های خانوار را به‌خود اختصاص می‌دهند.

نمودار ۱۴. رشد هشت‌ماهه شاخص اجاره‌بها و خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها (درصد)

مأخذ: مرکز آمار ایران.

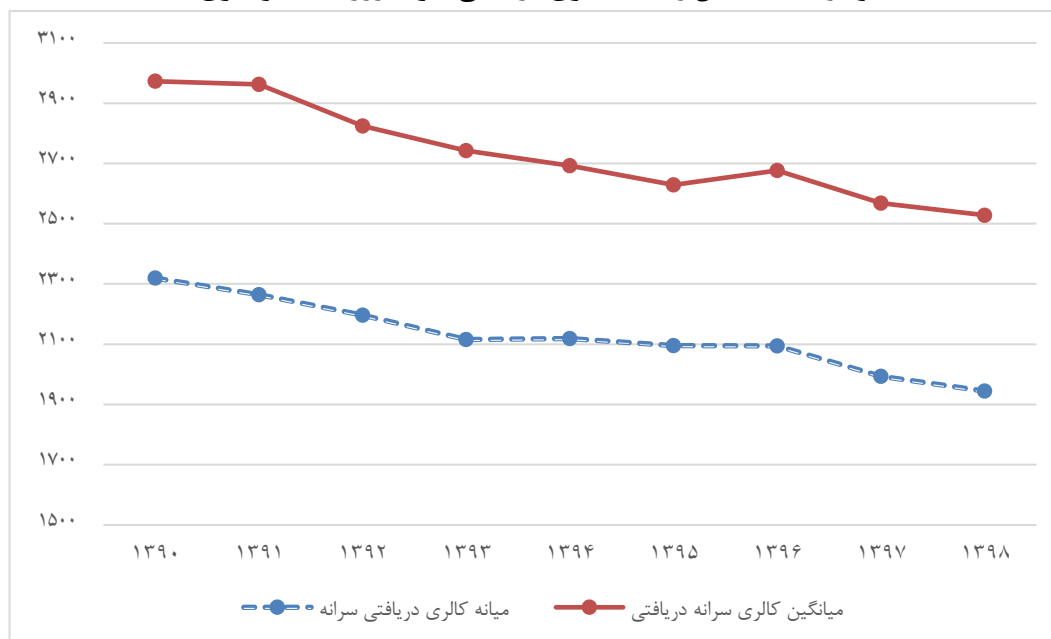
رشد قابل توجه این دو شاخص به‌همراه افزایش قابل توجه سایر قیمت‌ها باعث شده تا خط فقر در دو سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ افزایش قابل توجهی داشته و به احتمال زیاد نرخ فقر نیز افزایش یابد.

۱. برای مطالعه بیشتر در این رابطه به گزارش «تحلیل تورم در سه‌ماهه تابستان ۱۳۹۹» مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره مسلسل ۱۷۳۸۱ مراجعه شود. <https://rc.majlis.ir/fa/report/download/1631499>

رفاه خانوار ایرانی در یک دهه گذشته، با کاهش قابل توجهی مواجه شده است، به طوری که خانوارهای ایرانی از سال ۱۳۹۰ به بعد به طور مرتب کاهش در میزان کالری دریافتی داشته‌اند و بیشترین کاهش نیز در سال ۱۳۹۷ با ۴ تا ۵ درصد کاهش در میزان کالری دریافتی (به ترتیب میانگین و میانه کالری دریافتی) رخ داده است.

نمودار ۱۵. میانگین و میانه کالری دریافتی سرانه روزانه (کیلوکالری)

مأخذ: محاسبات تحقیق.

همان‌طور که در نمودار ۱۵ نشان داده شده، میانگین و میانه کالری دریافتی ایرانیان به طور مستمر از سال ۱۳۹۰ در حال کاهش بوده و این کاهش در میانه کالری دریافتی بیشتر بوده است. به طور کل داده‌های «میانه» در بررسی این شاخص از اعتبار بیشتری برخوردار است، زیرا مقدار قابل توجه کالری دریافتی در گروه‌های بالای درآمدی و حساسیت کمتر آن به تغییرات قیمتی باعث می‌شود تا تغییرات قابل توجه در گروه‌های پایینی در میانگین‌گیری تأثیر چندانی نداشته باشد. در سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ کالری دریافتی میانه به ترتیب ۴/۸ و ۲/۴ درصد کاهش یافته است.

در حال حاضر داده‌های سال ۱۳۹۹ در دسترس نیستند، اما همان‌طور که در نمودار ۱۴ نشان داده شده، رشد شاخص خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها در هشت‌ماهه ۱۳۹۹ به مراتب بیشتر از همین بازه زمانی در سال ۱۳۹۸ بوده و انتظار می‌رود تا کاهش در مصرف نیز بیشتر باشد.

نگاهی به میزان مصرف کالاهای اساسی نشان می‌دهد که نه تنها کاهش در کالری دریافتی رخ داده، بلکه کیفیت سبد غذایی خانوار نیز کاهش یافته و از میزان مصرف کالاهای با کیفیت‌تر کاسته و کالای کم‌کیفیت جایگزین آن شده است.

جدول ۳. متوسط مصرف هر دهک از برخی گروه‌های خوراکی اصلی در ماه (سال ۱۳۹۸)

دهک	برنج خارجی	روغن نباتی	مرغ	گوشت گوساله	گوشت گوسفند	تخم مرغ
۱	۸۴۲	۲۷۳	۹۱۹	۴۷	۲۵	۴۴۳
۲	۱۱۲۵	۳۰۷	۱۱۲۲	۶۸	۵۵	۵۰۳
۳	۱۲۰۳	۳۱۷	۱۲۵۱	۷۹	۸۷	۵۱۵
۴	۱۴۲۶	۳۵۹	۱۳۱۶	۸۴	۸۵	۵۴۳
۵	۱۴۷۲	۳۷۸	۱۳۹۴	۹۳	۱۲۶	۵۵۴
۶	۱۵۲۶	۳۷۳	۱۵۰۲	۱۴۳	۱۴۸	۵۹۵
۷	۱۴۶۴	۳۸۶	۱۵۵۵	۱۴۴	۲۰۷	۶۰۱
۸	۱۶۱۱	۴۱۳	۱۷۳۷	۱۷۱	۲۷۷	۶۴۴
۹	۱۶۱۶	۳۸۱	۱۸۳۰	۲۰۷	۳۱۸	۶۷۴
۱۰	۱۷۵۸	۴۵۴	۲۵۲۰	۳۴۸	۶۷۵	۸۵۰
نسبت دهک ۱۰ به دهک اول	۲/۰۹	۱/۶۷	۲/۷۴	۷/۴۱	۲۶/۹۰	۱/۹۲

مأخذ: محاسبات تحقیق براساس داده‌های هزینه درآمد خانوار مرکز آمار ایران.

جدول ۳، میزان مصرف سرانه دهک‌های درآمدی از گروه‌های اصلی خوراکی در سال ۱۳۹۸ را نشان می‌دهد. نسبت مصرف دهک دهم به دهک اول نیز قابل توجه است. به‌عنوان مثال، دهک دهم ۲۷ برابر دهک اول گوشت گوسفندی مصرف می‌کند.

جدول ۴. تغییر در میزان مصرف سرانه ماهیانه از گروه‌های اصلی غذایی

در سال ۱۳۹۸ به سال ۱۳۹۷

(درصد)

دهک هزینه‌ای کشوری	برنج خارجی	روغن نباتی	مرغ	گوشت گوساله	گوشت گوسفند	تخم مرغ
۱	۲۰/۲۶	-۲۲/۱۳	۱۶/۳۷	-۶/۰۰	-۱۶/۳۹	۴۲/۷۷
۲	۲۲/۲۷	-۱۷/۰۵	۱۳/۳۱	-۲/۶۴	-۲۱/۰۳	۳۵/۸۵
۳	۲۶/۶۷	-۱۶/۵۷	۱۵/۸۱	-۲۰/۷۳	-۲۱/۰۲	۲۵/۵۳
۴	۳۸/۴۲	-۱۲/۳۴	۱۳/۴۴	-۲۳/۴۶	-۳۴/۲۹	۲۶/۱۷
۵	۲۷/۹۶	-۵/۴۵	۸/۸۸	-۲۸/۲۰	-۲۱/۴۱	۲۰/۴۳
۶	۲۲/۱۰	-۹/۰۹	۱۲/۱۰	۹/۷۹	-۲۶/۲۱	۱۹/۰۰
۷	۲۷/۲۹	-۸/۰۷	-۱/۵۶	-۱۵/۵۳	-۲۰/۵۱	۱۷/۸۴
۸	۲۸/۸۷	-۱/۷۴	۵/۸۹	-۱۴/۵۰	-۱۰/۷۲	۱۲/۹۹
۹	۳۴/۶۸	-۱۷/۱۲	۰/۵۴	-۲۰/۴۴	-۲۲/۵۲	۱۲/۴۰
۱۰	۲۵/۵۷	-۷/۳۳	۴/۱۲	-۸/۴۰	۲/۲۳	۲۱/۴۳

مأخذ: همان.

همان‌طور که در جدول ۴ مشخص است، همه دهک‌های درآمدی، میزان مصرف خود از گوشت قرمز (گوسفند و گوساله) و روغن نباتی را کاهش داده و برای جبران پروتئین از دست‌رفته، مرغ و تخم مرغ را جایگزین کرده‌اند.

جدول ۵. نسبت مصرف سرانه ماهیانه دهک دهم به دهک اول از گروه‌های اصلی غذایی

سال	برنج خارجی	روغن نباتی	مرغ	گوشت گوساله	گوشت گوسفند	تخم مرغ
۱۳۹۷	۲/۰۲	۱/۳۸	۳/۰۶	۷/۸۲	۲۱	۲/۲۶
۱۳۹۸	۲/۰۹	۱/۶۷	۲/۷۴	۷/۴۱	۲۶/۹۰	۱/۹۲
تغییر ۱۳۹۸ به ۱۳۹۷	۱/۰۳	۱/۲۱	۰/۹۰	۰/۹۵	۱/۲۸	۰/۸۵

مأخذ: همان.

جدول ۵ به‌نوعی نابرابری در میزان مصرف از گروه‌های منتخب غذایی در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ را نشان داده و ردیف سوم این جدول نیز، تغییر این نسبت در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۷ را مشخص می‌کند. همان‌طور که در این جدول نشان داده شده، در سه گروه مرغ، گوشت گوساله و تخم مرغ، اندکی از نابرابری مصرف کاسته شده، اما برای سه گروه غذایی دیگر یعنی برنج خارجی، روغن نباتی و گوشت گوسفند بیشتر شده که این مقدار برای گوشت گوسفندی بیشتر از سایر گروه‌هاست. در کنار افزایش هزینه‌های غذایی (و سایر هزینه‌های خانوار که با شاخص قیمت رشد می‌کنند) خانوار با کاهش درآمد حقیقی نسبت به سال ۱۳۹۷ مواجه بوده است. در بخش مرتبط با رشد اقتصادی به تفصیل عنوان شد که در مجموع در سال ۱۳۹۸، ۷ درصد از درآمد سرانه هر ایرانی نسبت به سال ۱۳۹۷ کاسته شده است.

کاهش درآمد حقیقی، افزایش هزینه و در نتیجه کاهش مصرف از گروه‌های غذایی و کاهش کالری دریافتی افراد، به احتمال زیاد باعث شده تا نرخ فقر در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۷ رشد داشته باشد. مجموع موارد عنوان شده در خصوص وضعیت خانوار می‌تواند نتایج قابل توجهی در پی داشته باشد که در زیر به برخی از آنها اشاره شده است:

۱. کاهش کالری مصرفی ایرانیان و همچنین کاهش کیفیت کالری دریافتی به‌خصوص برای دهک‌های پایین درآمدی، می‌تواند این گروه‌ها را در معرض خطر سوءتغذیه قرار دهد. میزان مصرف برخی گروه‌های غذایی به‌حدی پایین است که تقریباً می‌توان آن را برابر صفر در نظر گرفت. به‌عنوان مثال دهک اول به‌طور متوسط در ماه ۲۵ گرم گوشت گوسفندی مصرف می‌کند.

۲. با وجود اختصاص حجم بالایی از درآمدهای نفتی به واردات کالاهای اساسی با نرخ ارز ترجیحی در سال ۱۳۹۷ (۱۴ میلیارد دلار) و سال ۱۳۹۸ (در حدود ۱۵ میلیارد دلار) به‌نظر می‌رسد نه تنها گروه‌های بالای درآمدی از این یارانه بیشتر منتفع شده‌اند، بلکه با برهم‌خوردن قیمت‌های نسبی به‌واسطه اختصاص ارز با نرخ ترجیحی، در سال ۱۳۹۸ میزان بهره‌مندی گروه‌های بالای درآمدی نسبت به سال ۱۳۹۷ در مقایسه با گروه‌های پایین بیشتر شده است. بنابراین میزان اصابت به هدف این یارانه دچار ایراد بوده است.

چشم‌انداز وضعیت معیشتی

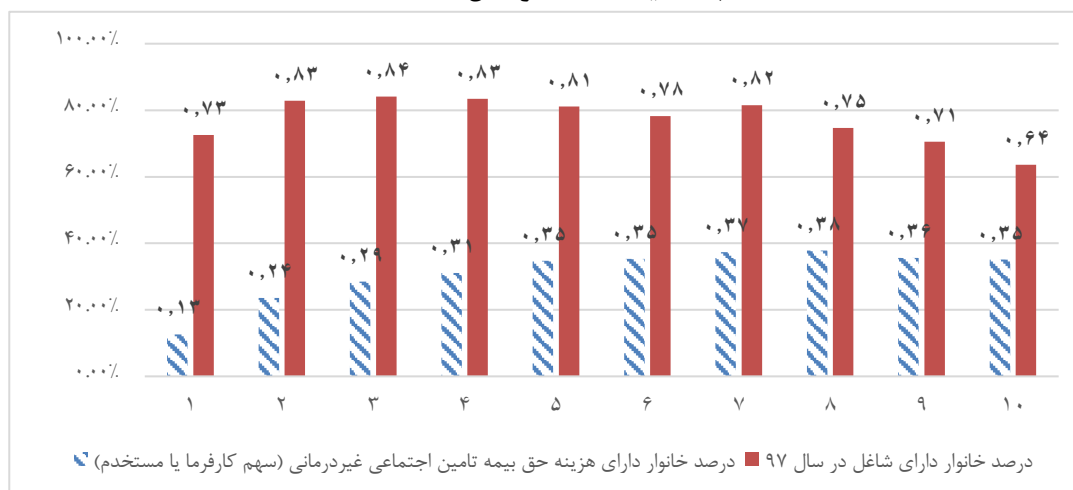
چشم‌انداز وضعیت معیشتی خانوارها در سال ۱۳۹۹ تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد:

۱. کرونا و بیکاری گسترده در دهک‌های پایین درآمدی

رکود ناشی از کرونا که با رکود اقتصادی همراه شده، باعث شده تا تعداد زیادی از مشاغل کم‌کیفیت و خوداشتغالی که بیشتر دهک‌های پایین درآمدی به آن مشغول بودند از بین برود. تنها در بهار ۱۳۹۹ در حدود یک‌ونیم میلیون شغل از بین رفته و این موضوع به‌شدت بر وضعیت معیشت خانوار اثرگذار خواهد بود، زیرا در گروه‌های پایین درآمدی، درآمد حاصل از شغل، تنها منبع درآمدی است. بنابراین از این منظر، انتظار بدتر شدن وضعیت معیشتی خانوارها وجود دارد.

نمودار ۱۶. درصد خانوارهای دارای شاغل و درصد تحت پوشش بیمه اجتماعی

به تفکیک دهک در سال ۱۳۹۷

مأخذ: محاسبات تحقیق براساس داده‌های هزینه و درآمد خانوار سال ۱۳۹۷.

همان‌طور که در نمودار ۱۶ مشخص است، درحالی که تقریباً درصد خانوارهای دارای شاغل از دهک دوم تا هفتم با هم برابر است، اما درصد افراد تحت پوشش بیمه در سه دهک اول به‌طور معناداری کمتر از سایر دهک‌هاست و این اختلاف برای دهک اول بسیار زیاد است. این موضوع نشان می‌دهد که درحالی که اصلی‌ترین منبع درآمدی دهک‌های اول، درآمد حاصل از شغل است، اما درصد زیادی از این افراد در مشاغل غیررسمی مشغول هستند که بیشترین کاهش اشتغال و کمترین برخورداری از حمایت را در دوران کرونا داشتند.

۲. اثر متفاوت رشد بر روی وضعیت معیشت خانوار

در قسمت اول از این مطالعه بیان شد که برای سال آینده تحت سناریوهای مختلف می‌توان رشد اقتصادی مثبت اندک و یا در صورت افزایش درآمدهای نفتی، رشد مثبت قابل توجهی از طریق این بخش داشته

باشیم. با این حال باید توجه داشت که حتی در صورت رشد اقتصادی مثبت قابل توجه، نمی‌توان انتظار بهبود قابل توجه در وضعیت معیشت خانوار و به‌خصوص دهک‌های پایین داشت. زیرا این رشد اقتصادی در بخش‌هایی رخ می‌دهد که تأثیر بسزایی بر میزان اشتغال ندارند. رشدی که منجر به افزایش اشتغال شود می‌تواند در درآمد خانوار تأثیرگذار باشد.

۳. تورم گروه خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها

تورم گروه خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ به مقدار قابل توجهی بیشتر است و بنابراین انتظار می‌رود تا کاهش در مصرف گروه‌های اصلی غذایی در سال ۱۳۹۹ بیشتر بوده و در نتیجه وضعیت معیشت خانوار بدتر شده باشد.

۴. یارانه معیشتی و حمایت‌های کرونایی

در سال ۱۳۹۹ یارانه معیشتی به مجموع یارانه‌ها اضافه شده و برخی حمایت‌های کرونایی نیز صورت گرفته است که می‌تواند وضعیت گروه‌های بسیار پایین درآمدی را بهبود بخشد. گروه‌هایی که تا پیش از کرونا نیز وضعیت درآمدی مناسبی نداشتند و ممکن است حمایت‌های دریافتی برای آنها بیش از درآمدهای قبلی بوده باشد. برخلاف حمایت در بازار کار، که منجر به حمایت کمتری از دهک‌های پایین درآمدی شده، حمایت از خانوار از اصابت به هدف بالاتری برخوردار بوده است.

در مجموع، با توجه به موارد عنوان شده، انتظار می‌رود در سال ۱۳۹۹ بهبود چندانی در وضعیت معیشت خانوار نسبت به سال ۱۳۹۸ رخ نداده باشد.

۶. تجارت خارجی

عملکرد تجارت خارجی در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ و همچنین هشت‌ماهه نخست سال ۱۳۹۹ افت واردات و صادرات غیرنفتی را نشان می‌دهد. همان‌طور که جدول ۶ هم نشان می‌دهد، این موضوع با عملکرد اقتصاد در سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ که در آنها نیز شاهد وضع تحریم‌های سنگین علیه اقتصاد ایران بودیم، مشابه است. هرچند عمده دلیل کاهش واردات و صادرات کشور در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ را می‌توان در محدودیت‌های تجاری ناشی از اعمال تحریم‌ها و افزایش نرخ ارز جست‌وجو کرد با این حال به‌نظر می‌رسد مهم‌ترین دلیل کاهش حجم تجارت خارجی کشور در سال ۱۳۹۹ شیوع ویروس کرونا و محدودیت‌های تجاری ناشی از آن می‌باشد. به‌طور کلی کاهش واردات بر تولیدات وابسته به کالاهای واسطه‌ای و سرمایه‌ای تأثیر منفی خواهد گذاشت. به‌خصوص بخش‌هایی که وابستگی بالایی به واردات دارند، با اعمال تحریم و محدودیت واردات با کاهش توان تولید بیشتری در اقتصاد مواجه می‌شوند. در این خصوص آنچه اهمیت می‌یابد این است که بخش‌هایی در اولویت سیاست‌گذاری قرار گیرند که علاوه بر وابستگی کمتر به واردات، از پیوندهای قوی‌تر با سایر بخش‌های اقتصادی و لذا توانایی بیشتری در ایجاد تحرک در اقتصاد برخوردار باشند.

(میلیون دلار و درصد)

جدول ۶. وضعیت صادرات غیرنفتی و واردات

۱۳۹۹	۱۳۹۸	۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	
۲۱۶۴۴	۴۱۳۷۰	۴۴۶۷۰	۳۳۳۲۴	۲۸۲۲۶	۳۱۱۴۷	۳۳۵۶۹	۲۸۳۶۹	۲۹۲۱۳	۲۶۶۵۸	صادرات غیرنفتی
۲۳۱۲۷	۴۳۷۳۵	۴۳۱۶۹	۷۵۵۴۶	۶۳۱۳۵	۵۷۶۴۱	۷۰۹۱۵	۶۳۵۸۴	۶۸۷۳۴	۷۸۰۲۷	واردات
%-۳۰	%-۷/۴	%-۵	۱۵%	%-۹	%-۷	%۱۸	%-۳	%۱۰		رشد صادرات غیرنفتی
%-۱۸/۵	%۱/۳	%-۲۱	۲۰%	%۱۰	%-۱۹	%۱۲	%-۷	%-۱۲		رشد واردات

مأخذ: حساب تراز پرداخت‌های بانک مرکزی.

جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی

در این گزارش تصویر اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۹ و چشم‌انداز پیش روی آن در سال آتی مورد بررسی قرار گرفت. خلاصه‌ای از مجموعه موارد ارائه شده به شرح ذیل است:

- بخش حقیقی: بررسی آخرین شواهد از عملکرد اقتصاد در ۶ ماه اول سال ۱۳۹۹ گویای اثرپذیری دوگانه اقتصاد کشور در سال ۱۳۹۹ است. از یک طرف پس از دو سال تجربه رشد اقتصادی منفی، با تخلیه آثار تحریم‌ها بر بخش صنعت و همچنین مزیت‌های نسبی شکل گرفته برای تولید داخل ناشی از افزایش قابل توجه نرخ ارز، رشد بخش صنعت مثبت برآورد شده و از طرف دیگر به دلیل شیوع ویروس کرونا و اعمال محدودیت‌های ناشی از آن بسیاری از زیربخش‌های خدمات در سال ۱۳۹۹ رشد منفی تجربه نموده‌اند. تداوم رشد مثبت و محدود بخش کشاورزی، تخلیه اثر تحریم بر بخش نفت در کنار انگیزه‌های سرمایه‌گذاری در بخش ساختمان به دلیل نسبت بالای قیمت به ارزش تمام شده آن، گویای آن است که پس از تجربه دو سال رشد اقتصادی منفی، به احتمال زیاد رشد اقتصادی در سال ۱۳۹۹ از دامنه رشد منفی خارج شود. این رشد در حدود ۰/۵ درصد برای کل سال برآورد می‌شود. همچنین رشد غیرنفتی در سال ۱۳۹۹ حدود ۰/۸ درصد برآورد می‌شود. شایان ذکر است صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی نیز رشد اقتصاد ایران در سال ۲۰۲۰ (۱۳۹۹) را به ترتیب ۵/۹۸- و ۵/۵- درصد برآورد کرده‌اند که به نظر می‌رسد این نهادهای بین‌المللی در پیش‌بینی خود از اثرپذیری اقتصاد ایران از شیوع ویروس کرونا دچار بیش‌برآوردی شده‌اند.

- اشتغال و بیکاری: بازار کار کشور در سال ۱۳۹۹ بیش از هرچیز متأثر از شیوع ویروس کرونا بوده و در نتیجه این موضوع اشتغال کشور کاهش قابل توجهی یافته است. هرچند حتی بدون شیوع ویروس کرونا نیز با روندهای شکل گرفته در سال‌های ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ به نظر می‌رسید روند اشتغال‌زایی اقتصاد به‌زودی متوقف خواهد شد. با این حال بحران کرونا سبب شد که روند اشتغال‌زایی اقتصاد ایران دفعاتاً قطع شود و به‌نوعی دوره سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ به پایان برسد. با این حال با گذر از شوک اولیه بیماری میزان کاهش اشتغال دچار تغییر جدی شده است. در واقع در حالی که در بهار سال ۱۳۹۹ حدود

۶/۱ درصد از تعداد شاغلین در بهار ۱۳۹۹ نسبت به بهار ۱۳۹۸ کاهش یافته، این رقم برای فصل تابستان حدود ۴/۹ درصد بوده است. با تداوم این روند پیش‌بینی می‌شود میزان کاهش اشتغال در فصول پاییز و زمستان بسیار کمتر از فصول ابتدایی سال باشد. ضمن اینکه با چشم‌انداز مثبت شکل گرفته درخصوص واکسن کرونا پیش‌بینی می‌شود بخشی از مشاغل از دست‌رفته در سال ۱۳۹۹ در سال ۱۴۰۰ احیا گردد. با این حال به دلایل مختلف از جمله رشد منفی سرمایه‌گذاری در سال‌های اخیر ظرفیت اشتغال‌زایی اقتصاد ایران بسیار محدود خواهد بود و تصور تداوم روند سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۸ در کوتاه‌مدت نزدیک به غیرممکن خواهد بود.

– **انباشت سرمایه:** شواهد موجود حاکی از آن است که انباشت سرمایه در بخش نفت و گاز، صنعت، معدن، ساختمان و ارتباطات در هفت سال بعد از ۱۳۹۰ به‌طور متوسط سالیانه حدود ۲/۲ درصد کاسته شده، این درحالی است که رشد سالیانه این بخش‌ها برای هفت سال قبل از ۱۳۹۰ به‌طور متوسط حدود ۳/۵ درصد بوده است.

– **تورم:** براساس اعلام مرکز آمار ایران نرخ تورم نقطه به نقطه در آبان ۱۳۹۹ نسبت به ماه مشابه سال قبل ۴۶/۴ درصد و نرخ تورم متوسط سالیانه ۲۹ درصد بوده است. نکته قابل توجه آنکه شاخص قیمت مصرف‌کننده در آبان ۱۳۹۹ نسبت به اسفند ۱۳۹۸، در حدود ۳۷/۱۵ درصد رشد داشته، یعنی در هشت ماه نخست سال، از هدف تورمی ۲۲ درصدی اعلام شده توسط بانک مرکزی که برای کل سال تعیین شده بود، فاصله بسیاری داریم. دلایل افزایش شاخص قیمت در سال ۱۳۹۹ را می‌توان در یک نگاه کلی، افزایش قابل توجه انتظارات تورمی، افزایش نرخ ارز، سیاست پولی و سیاست مالی دانست. درحالی که در هفته‌های اخیر انتظارات تورمی و نرخ ارز تا حدودی تعدیل شده است. با این حال باید توجه داشت در صورتی که دولت تدبیر لازم برای تأمین کسری بودجه نیندیشد، روند فزاینده تورم چندان دور از انتظار نخواهد بود.

– **فقر و وضعیت معیشتی:** بررسی‌ها نشان می‌دهد که میانگین و میانه کالری دریافتی خانوارهای ایرانی از سال ۱۳۹۰ به‌طور پیوسته رو به کاهش بوده و علاوه بر کاهش کالری دریافتی، کیفیت کالری دریافتی نیز به‌دلیل مصرف کمتر از مواد غذایی باکیفیت، کاهش یافته است. بیکاری‌های ناشی از شیوع ویروس کرونا، کاهش درآمد حقیقی، افزایش هزینه و در نتیجه کاهش مصرف از گروه‌های غذایی و کاهش کالری دریافتی افراد، به احتمال زیاد باعث شده تا نرخ فقر در سال ۱۳۹۸ افزایش قابل توجهی نسبت به سال ۱۳۹۶ داشته باشد.

با توجه به تعداد مشاغل از دست‌رفته در سال ۱۳۹۹ و همچنین رشد شدید شاخص قیمت خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها انتظار می‌رود که در سال ۱۳۹۹ نیز علی‌رغم حمایت‌های معیشتی (یارانه کالاهای اساسی و تسهیلات و یارانه‌های کرونایی)، بهبود چندان در وضعیت معیشت خانوار نسبت به

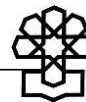
سال ۱۳۹۸ رخ ندهد. همچنین رشد مثبت احتمالی در سال ۱۴۰۰ نیز از آنجایی که انتظار نمی‌رود رشد همراه با اشتغال باشد، تأثیر بسزایی در بهبود وضعیت معیشت خانوار نخواهد داشت.

به‌طور کلی در حالی که براساس اعلام بانک مرکزی درآمد سرانه کشور در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۰ نزدیک به ۳۳ درصد کاهش یافت با شیوع ویروس کرونا در سال ۱۳۹۹ اقتصاد کشور با شوک جدیدی روبه‌رو گردید. شیوع ویروس کرونا عمدتاً بر بخش‌های خدماتی و صنایع کوچک اثرگذار بود. هرچند انتظار نمی‌رود در نتیجه شیوع ویروس کرونا ارزش افزوده اقتصاد کاهش قابل توجهی داشته باشد، با این حال با توجه به سهم زیاد این بخش‌ها در اشتغال کشور به نظر می‌رسد آثار رفاهی آن بر خانوارها بسیار قابل توجه باشد.

در خصوص چشم‌انداز رشد اقتصادی در سال ۱۴۰۰ بایستی بیان کرد به دلیل روندهای مثبت شکل گرفته در سال ۱۳۹۹ در بخش‌های صنعت، نفت و ساختمان رشد اقتصادی کشور در سال ۱۴۰۰ مثبت پیش‌بینی می‌شود. به خصوص آنکه با چشم‌انداز مثبت نسبت به واکسیناسیون به نظر می‌رسد اثر شوک کرونا بر کسب‌وکارها و به‌طور کلی بخش خدمات در سال بعد به اندازه سال جاری نباشد، با این حال رشد صادرات نفت و رشد مقداری تولیدات صنایع بزرگ ناشی از ظرفیت‌های خالی موجود در این صنایع، رشد اقتصادی را می‌تواند به میزان قابل توجهی افزایش دهد، ولی به دلیل عدم تأثیرگذاری جدی بر اشتغال، وضعیت معیشتی خانوارها به احتمال زیاد تغییر چندانی نخواهد داشت. تجربه رشد اقتصادی ۱۳/۹ درصدی سال ۱۳۹۵ گویای این مهم است.

با این حال در صورتی که محیط اقتصاد کلان در شرایط بلا تکلیفی و نااطمینانی و انتظار نسبت به تغییرات محیط بین‌المللی قرار گیرد این موضوع می‌تواند حتی رشد اقتصادی را نزدیک به صفر و حتی در دامنه منفی قرار دهد. در واقع در چنین حالتی با به تعویق انداخته شدن تقاضای کالاهای بادوام خانوارها و سرمایه‌گذاری بنگاه‌ها، اقتصاد به احتمال زیاد با مشکل کمبود تقاضای مؤثر روبه‌رو خواهد شد. تجربه رشد اقتصادی صفر درصدی سال ۱۳۹۴ نیز مؤید این موضوع است. با توجه به رشدهای منفی سرمایه‌گذاری در سال‌های اخیر و حتی برآورد رشد منفی موجودی سرمایه در سال ۱۳۹۸ مطمئناً مهم‌ترین اولویت اقتصاد ایران در سال ۱۴۰۰ افزایش پیش‌بینی‌پذیری و ثبات اقتصاد است. در این خصوص ضروری است هرگونه سیاستگذاری اقتصادی به‌ویژه در فرایند تصویب بودجه با فرض تداوم وضعیت موجود صورت پذیرد.

در چنین شرایطی سؤال اصلی آن است که نقش بودجه به‌عنوان سند سیاست مالی کشور در حل مسائل اقتصاد کلان چیست؟ به‌طور سنتی در اقتصاد مطرح است که بودجه بایستی ضد چرخه‌ای عمل کند و بنابراین در شرایط رکودی فعلی انتظار بر آن خواهد بود که بودجه انبساطی باشد. با این حال نباید سیاستگذار دچار این اشتباه اساسی شود که به‌علت رکود، بودجه انبساطی را پیشنهاد دهد. زیرا

در حال حاضر منابع در دسترس دولت به شدت محدود است و انبساط مالی قطعاً با انبساط پولی همراه خواهد بود و چنانکه در بخش تحلیل وضعیت تورم بیان شد خطر ابرتورم همچنان دور از دسترس نیست و چنانچه بودجه ۱۴۰۰ براساس منابع غیرواقعی بسته شود اقتصاد کشور در دام تورم‌های بالا و بی‌ثباتی بیشتر در بازارهای مختلف روبه‌رو خواهد شد. بودجه انبساطی تنها در شرایطی می‌تواند معقول باشد که ثبات اقتصاد کلان کشور را مورد تهدید قرار ندهد که برای سال ۱۴۰۰ موضوعی دست‌نیافتی است. بنابراین حداقل برای سال ۱۴۰۰ بودجه انبساطی پیشنهاد نمی‌شود، بلکه اگر در سال ۱۴۰۰ درآمدهای پیش‌بینی شده محقق شدند و اقتصاد از وضعیت رشد اقتصادی منفی خارج شد، برای سال‌های بعد می‌توان انبساط مالی را متصور بود.

موارد مذکور درخصوص تقبیح رویکرد انبساطی بودجه با مفروض دانستن عدم اراده جدی برای اصلاح ساختاری برای تأمین منابع بودجه‌ای پایدار است، ولیکن در صورتی که دولت و مجلس اراده کافی داشته باشند و از محل منابعی واقعی مثل افزایش مالیات‌ستانی از بخش‌های خاص (مالیات بر ثروت، مالیات بر عایدی سرمایه، مالیات بر مجموع درآمد و...) منابع بودجه انبساطی تأمین شود، بودجه انبساطی نه‌تنها به عدم ثبات اقتصاد کلان منجر نخواهد شد، بلکه در راستای ثبات‌بخشی به اقتصاد کلان نیز خواهد بود.^۱ البته شایسته ذکر است که بودجه انبساطی نباید با افزایش تعهدات بلندمدت دولت (نظیر حقوق و دستمزد) همراه بوده و مخارج باید به سمت بخش‌های پیشران در رشد اقتصادی (سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها) هدایت شود.

---

۱. برای مطالعه بیشتر به گزارش بررسی لایحه بودجه سال ۱۳۹۹: بودجه به زبان ساده مرکز پژوهش‌های مجلس با شماره مسلسل ۱۶۷۶۳ مراجعه شود.

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۷۲۹۳

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: بررسی لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور ۴. تصویر اقتصاد ایران و چشم‌انداز آن در آستانه تصویب لایحه بودجه ۱۴۰۰

نام دفتر: مطالعات اقتصادی (گروه اقتصاد کلان و مدل‌سازی)

تهیه و تدوین‌کنندگان: محمدرضا عبداللهی، زهرا کاویانی، فاطمه عزیزخانی، علیرضا آذربایجانی

اظهار نظر کننده خارج از مرکز: ابوالحسن والی‌زاده

ناظران علمی: سیدعلی روحانی، موسی شهبازی غیاثی

واژه‌های کلیدی:

۱. رشد اقتصادی
۲. نرخ تورم
۳. نرخ فقر
۴. سرمایه‌گذاری
۵. صادرات
۶. واردات

تاریخ انتشار: ۱۳۹۹/۱۰/۱۵